

m. Ir. 0.
2392.
8

7 sz. 1 db.

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
VIII.

MÖRIKE EDUARD

„MALER NOLTEN” CIMÜ REGÉNYE
(IRODALMI TANULMÁNY)

IRTA:
SZENTIRMAY GIZELLA

BUDAPEST
PFEIFER FERDINAND KÖNYVKERESKEDÉSE
1913.

Ára 2 korona.

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
LIBRARY

ACQUIRE BOOKS

NÉMET PHILOLOGIAI DOLGOZATOK.
SZERKESZTIK: PETZ GEDEON, BLEYER JAKAB, SCHMIDT HENRIK.
VIII.

MÖRIKE EDUARD
„MALER NOLTEN” CIMÜ REGÉNYE
(IRODALMI TANULMÁNY)

IRTA:
SZENTIRMAY GIZELLA

BUDAPEST
PFEIFER FERDINAND KÖNYVKERESKEDÉSE
1913.

Ára 2 korona.

168124

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

Bevezetés	Lap 5
---------------------	----------

ELSŐ RÉSZ

Nolten festő mivoltának összefüggései Mörikével.

I. Bevezetés a regénybe	11
II. Festészet és romanticizmus. Művészregények. Mörike viszonya a festészethez. Középen áll Goethe s a romanticizmus között . . .	14
III. Nolten művész volta Mörike általános emberi fejlődéséből magyarázva	26
IV. Mörike művészetfilosófiájának főjellemvonása a művészetnek az élet alá való helyezése. A regényben is fő az emberi s nem a művészi tartalom	29
V. Nolten és Mörike különbsége éppen az élet és művészet viszonyának felfogásában	33

MÁSODIK RÉSZ

A cigányleány alakja. Élemény- és művészi jelentősége.

I. Az „árnyék“ kezeléséről a művészetben	41
II. A cigányleány a legnagyobb árnyék Mörike költészetében. A cigányleányt úgy fogja fel Mörike mint az éjszakát. Mörike „éjszakájá“-nak lényege főként elmosódó zene. Másféle lehetőségek az éjszaka felfogásában. (Höfderlin, Nietzsche, Tieck, Novalis, Lenau, Hoffmannsthalnál.) A cigányleány lényege is főként elmosódó zene. Csupa lyra és csupa sötétség. Mint epikai alak nem jó	43
III. De azért nagyon fontos Elsbeth alakja, mert első sorban vele függ össze a regény nagy élemény-jelentősége	49
IV. A cigányleány motívum művészi szempontból	53
V. Az árnyék kezelése (csak rövid vonásokban), Mörike későbbi műveiben	59

BEVEZETÉS.

Mörike Eduard¹⁾ a XIX. század harminczas éveiben lép föl, amikor Európa vallási, politikai, művészeti, gazdasági téren egyaránt forrongó, új alakulásokkal terhes időket él. A politikában a juliusi forradalom utáni válságok töltik be izgalommal a kedélyeket; a vallás terén ekkor vivja a század legelkeseredettebb harcait, ekkor jelenik meg Strauss Dávid *Leben Jesu*-ja, amely akkora vihart támasztott; a német irodalomban a „Jungdeutschland“ van uralmon, a gazdasági életben új korszakot nyitnak meg az első vasutak . . . s mindezen mozgalmak közepette Mörike úgy áll előttünk, mint egy anachronizmus, mint egy nagy álmodó, aki úgy félrevonult kora rohanó áramlatától, mintha mindehhez egyáltalában semmi köze nem volna. Nem hajlandó kora kedvéért költészete eredeti irányától eltérni. Nem törődik kora nagy jelszavaival, s nem veszi rossz néven, hogy az sem törődik vele. Már tudni illik a nagyközönség; mert a nagy írók: egy Hebbel, egy Keller G., Strauss, Storm, Vischer Th., Mommsen mindjárt eleinte tisztában voltak poesisének értékével.

Mörike jelentősége a német irodalomban az, hogy a lyrában Goethe egyenes utóda s örököse, a tiszta hangulat-lyra tradícióját fenntartja s megőrzi a későbbiek számára egy olyan korban, amelynek szelleme ettől a lehető legtávolabb volt. ²⁾

Mörikét az irodalom a sváb romantikus költők közé sorozza. A sváb jelleg s a romanticizmus azonban csak egy-egy oldalát

¹⁾ Egy ludvigsburgi orvos fia. Tanul az urachi iskolában s a „Tübinger Stift“-ben. Nyolcz évi vicariátuskodása után 1834-ben cleversulzbachi evangélikus lelkész. Betegeskedése miatt már 43-ban nyugalomba megy, s átköltözik Swäbisch-Hall és Mergentheimbe. 1851-ben megint hivatalt vállal egy stuttgarti felsőbb leányiskolában. Ugyanekkor meg is nősül. 1866-ban itt is nyugdíjaztatja magát. 1875-ben meghal.

²⁾ H. Maync: Mörikes Werke. Leipzig 1909 I. Einl. 12. I. A következőkben is Mörike munkáit ezen kiadásban idézem.

teszi Mörike sokkal változatosabb hangú költészetének, amelynek alapvonása minden romantikus motívum, minden mélység, dissonancia, minden barokk szeszélyes diszító elemek dacára mégis csak az, hogy naiv, hogy egyszerű mint a népdal, s hogy a maga tökéletes formáival az antik művészet önmagával megelégedett tiszta derűjével hat.

„Wie reizend Alles! Lachend, und ein sanfter Geist
Des Ernstes doch ergossen um die ganze Form,
Ein Kuntsgebild der echten Art. Wer achtet sein?
Was aber schön ist, selig scheint es in ihm selbst“⁽¹⁾

Mörike geniusa csodálatos könnyűséggel teremt, s a legtisztább dalformákban; ez adja meg elsősorban ennek a költészetnek a könnyűség s egyszerűség látszatát.

Valójában azonban nem olyan könnyű, súlytalan

„Wie des Vogels Tritt im Schnee
Wenn er wandelt auf des Berges Höh“⁽²⁾

Valójában sokkal nehezebb, mélyebb és komplikáltabb.

A természet erőihez és elemeihez, az emberi lélek rejtelmeihez való szinte mystikus közelsége ad valami különösen bensőséges, mély, szinte látnoki vonást annak a látszólag egészen egyszerű költői geniusnak, amely a maga sajátágaival egészen külön áll, és amely épp oly távol van Schiller erős eszmekultuszától s pathosától, Hölderlin fenséges távolba vágyódásaitól, Lenau vagy Hebbel sokszor félelmes és nehéz dissonanciákkal tele mélységeitől, mint Uhland zavartalan, egészséges józanságától.

Mörike költészete ott, ahol legtisztább s legigazabb mivoltában áll előttünk, nem foglalkozik problémákkal s nem csapong az égig. A földön marad, s örül a meleg, tiszta nyári napfénynek.

„Der Sonnenblume gleich steht mein Gemüte offen,
Sehnend

Sich dehnend

Im Lieben und Hoffen . . .

Die Wolke seh' ich wandeln und den Fluss

Es dringt der Sonne goldner Kuss

Mir tief bis ins Geblüt hinein“⁽³⁾

1) Mörike: *Auf eine Lampe*. Mörikes Werke I. 85 l.

2) Mörikes Werke I. 23 l.

3) Mörikes Werke I. 32 l.

Mint Moritz v. Schwind, a vele annyira rokon bécsi festő Mörrike is szereti a meséket: fantáziája egész csomó játékos és félelmes mesealakot teremt élénk határozott körvonalakkal, természetes, erős, egyéni étellel; de mint Schwind, ő is megtartja azért érzékét és rokonszenvét a philister-világ erős, világos vonalai iránt; van humora, az emberi ferdeségek jóízű, csendes kigúnyolására hajlik természete, s ez távortartja minden szentimentalizmustól.

Productiója quantitasban hetvenegy évéhez képest hihetetlenül szerény. Barátjai sokszor szemére is hányták kényelmességét, amelynél fogva passiv tétlenséggel várt mindig az ihlettel tele órára, amely fáradság nélkül meghozza a gyümölcsöt, és sohasem kísérelte meg akaraterővel s kitartással az indispositiót legyőzni. Ezekkel szemben Schwind a maga kedélyes bécsi módján védelmére kelt barátjának: „Sein's froh, dass er nit mehr macht.“ Mörrike prózai munkái közül legnépszerűbbek a Mozart-ról szóló novella s a mesék.¹⁾ *Lucie Gelmeroth* című novellája, s a *Maler Nolten* c. regénye ma inkább studiumok mint olvasmányok. Fontosak a német idyllköltészetre nézve idylljei: az *Idylle von Bodensee* és *Der alte Turmhahn*.

Mint lyrikust pedig a német irodalomtörténészek legfőbbjei egyenesen Goethe mellé állítják.

A „Maler Nolten“ című regénynél meg kell különböztetnünk a regény eredeti alakját, úgy amint az 1832-ben megjelent, és az átdolgozott alakját, amelyen Mörrike úgyszólván egész élete végéig dolgozott, s amelyet végeredményben mégsem fejezhetett be.

Az első rész ugyan egészen nyomásra készen állott, a második részen Mörrike nem szándékozott lényeges változtatásokat tenni; hiányzott azonban az átdolgozott első rész vége (a Constanze episod) s a régi második rész eleje (Nolten visszatérése Ágneshez Neuburgba) közötti ür áthidalása, amit hosszú vonatkozás után végre J. Klaiber tett meg, szigorúan Mörrikének szóbelileg és írásban is megadott utasításai és intentioi alapján.²⁾

Klaiber, az átdolgozott *Nolten*-hez írott bevezetésében azt

1) „Mozart auf der Reise nach Prag“, „Der Schatz“, „Das stuttgarter Hutzelmännlein“, „Der Bauer und sein Sohn.“

2) V. ö.: R. Krauss: *Mörikes Werke*. 1906. Einleitung 14. l.

R. Krauss: *Von Mörikes „Maler Nolten“* „Der Türmer“ VIII. évf. 1906. II. r. 654. l.

H. Maync: *Mörikes Werke*. Leipzig 1909 II. 10—11. l.

állítja, hogy Mörike jegyzetei alapján lehetséges volt „in der schonendsten Weise und ohne nennenswerte Zutat von fremder Hand den Zusammenhang der Teile herzustellen,“¹⁾ és egyébként is változtatásai csak stilsztikaiak és mindig indokoltak.

K. Fischer egyenesen kijelenti, hogy „az átdolgozás egészen Mörike munkája, a Klaibertől származó néhány új vonás egészen jelentéktelen.“²⁾ H. Maync Mörike biographiájában dicsérőleg emeli ki,³⁾ hogy az átdolgozott Nolten művésziesebben kikerekített munka, javítások történtek, és pedig anélkül, hogy a forma és tartalom eredetisége valamiben szenvedne emiatt.

A második, az átdolgozott Nolten mellett vannak még: H. Fischer: *Lebensbilder schwäbischer Dichter: E. Mörike*. 1881. 21. l. A. Fresenius a *Grenzboten* 1879. IV. Quartal 180. l.

Ezekkel szemben R. Krauss az *Euphorion* IX. 1902. 791. l. *Zwei Mörike Biographien* c. birálatában az átdolgozott Noltent „Stück und Flickwerk“-nek mondja, amely a regény alaphibáján, t. i. a motivatio s a cselekvény duplicitásán mégsem segít igazán. Ha ezen hibák az Ur-Noltenban is zavarnak, az legalább egy egészes poétai hangulatból termett.⁴⁾

A Klaiber—Mörike féle Nolten 1877-ben jelent meg Göschen-nél.⁵⁾ Klaiber 1892-ben meghalt, tehát 1923-ig az új kiadás II. része védve van. A Göschen - Hesse cég előjoga csak a második kötetre vonatkozik. Az első szabad. Ez azonban az eredeti *Nolten* második kötetével közvetítő kapocs nélkül nem tehető össze. Már mostan akadtak új Klaiberek, új, hivatlan átdolgozók, így pl. K. Fischer, Walther Heichen és mások, úgy, hogy R. Krauss a *Türmer* említett cikkében egész felháborodással jelenti ki, hogy ha Mörike sejtette volna, hogy mit fognak az ő Noltenjából csinálni, bizonyára tűzbe vetette volna az egész kéziratot.

Az újabb Mörike irodalomról, (új kiadásokról is) H. Maync

¹⁾ V. ö.: Klaiber ezen előszavát, közli egészen H. Maync Mörike kiadása II. 485—6. lapjain.

²⁾ K. Fischer: *Mörikes Schaffen und Schöpfungen*, 1903 148. l.

³⁾ *Ed. Mörike* 1901. 157. l.

⁴⁾ V. ö. J. Minor birálatát is a két Mörike-biographiáról. *D. Lit. Ztg.* 1903. Nr. 3.

⁵⁾ Ezóta 1904-ig hétszer változatlanul ugyanott.

V. ö. R. Krauss: *Von Mörikes Maler Nolten Der Türmer* VIII. évf 1906. II. r. 656. 7. l.

a *D. Lit. Ztg.* XXX. 48. számában szól. R. Krauss a *Literarisches Echo* XII. évf. 1909—10. 1742. hasábján *Mörike-Ausgaben* című cikkében kimondja a *Maler Nolten* bonyolódott külső történetének befejezéseképen:

„Für feineres literarisches Empfinden gibt es nur zwei *Nolten*; der *Klaiberische* und der *Ur-Nolten*, wie er in H. Maync's kritisch durchgesehener und erläuteter Ausgabe (1909. Leipzig. Bibl. Inst.) uns vorgelegt wird.“

H. Maync kiadása az egyetlen, amely az 1832-ben megjelent „*Nolten*” hiteles szövegét közli. R. Krauss *Mörike* kiadásában, 1906-ban, amely elsőnek szegődik az addig egyedül jogosult Göscheni kiadás mellé, a *Klaiber-Mörike* féle *Noltent* adja. Egészen subjectiv dolog, hogy a *Nolten* kétféle alakja közül melyiknek adunk előnyt.¹⁾ Bizonyos, hogy a *Klaiber-féle* s az *Ur-Nolten* minden *Mörikével* foglalkozó studium számára egyformán tény, amellyel számolni kell.

Dolgozatom, amely főképen a *Maler Nolten*-nak erős élelmény-jelentőségére kíván rámutatni, mégpedig 1. *Nolten* festő mivoltán 2. a cigányleány alakján, természetesen az *Ur-Noltent* veszi alapul, s az átdolgozott *Nolten*-ra csak alkalmilag reflektál.

¹⁾ H. Maync *Mörike* biographiájának új kiadásában (1913.) az átdolgozást külön fejezetben tárgyalja a 380. ll.

ELSŐ RÉSZ.

I.

Voss „*Luise*“-jával nagyon termékeny motívumot vezetett be a német epikai irodalomba egy protestáns lelkészcsalád idyllikus életének rajzával. Először ő vet teljes fényt a protestáns paplak poezisére. Szerencsés ötlet volt éppen ezen társadalmi osztályra irányítani a figyelmet, amely egyrészt még mélyen benngyökerelve a falusi, népies milieuban, másrészt már egy magasabb kultúrszellem áramlatától érintve, éppen ezen két különböző elem harmonikus összeolvastása által különösebb vonzerővel hat.

Hogy ez az ujonan megnyitott forrás milyen gazdag emberi tartalommal, senki sem érezte meg s fejezte ki oly tisztán mint Goethe a *Dichtung und Wahrheit* második részének vége felé, ott, ahol a wakefieldi lelkésztől beszél. És Knebelhez az 1779. év novemberében ezt írja: ¹⁾ „Hier bin ich bei Lavater im reinsten Zusammengenuss des Lebens. Im Kreise seiner Freunde ist eine Engelstille und Ruh', und bei allem Drange der Welt nur ein anhaltendes Mitgeniessen von Freude und Schmerz“ ...

A motívumot Jean Paul is gyakran értékesítette.

A romanticizmus e motívumnak gazdag, plasztikus emberi tartalmát, a paplak lassan, de erősen lüktető, sokféle szálból kialakuló életét a maga inkább festői mint plasztikus, inkább valóságos mint általános emberi szelleme szerint átalakítja. Az életzajok sokféleségét, az élet teljességét egyoldalú túlzott vallásosság váltja fel, a paplak életének eleven lüktetését a remetelak halálcsendje. Ilyen remete azután sokszor festő is egy személyben.

Mörrike „*Maler Nolten*“-jában megint eltűnik a szomorú, világtól elvonult remetekunyhó. Nolten Theobald atyja református lelkész. A remetelak megint világosabb, tágasabb lett, közelebb

¹⁾ Weimari kiadás. Goethes Briefe. 4. Bd. 107—8. l.

kerül az emberekhez, megint van benne asszony, gyermekek, megvan benne megint egy polgári háztartás minden tényezője. Megvan megint itt az életnek goethei, plasztikus teljessége.

Mégis ez a Mörike-féle paplak, a Nolten Theobald otthona — is'en tudja — nem olyan igazi idyllikus hangulatú paplak, mint amelyet Vossnál, Jean Paulnál, Goethenél találunk. A romanticismus megérzik rajta mégis. Magában a lakásban még csak rendesen megy minden, de a padláson határozottan meglátszik, hogy a romantikus szellem itt járt. Mint J. Kerner *Reiseschatten* című regényében,¹⁾ itt is lóg a falon mindenféle régi lim-lom közt elrejtve egy titokzatos női arckép, egy szép cigánynőnek, Theobald nagybátyja, (Nolten Frigyes) feleségének az arcképe, akinek korai halála után Frigyes maga is csakhamar befejezte fantasztikus, szomorú végű művészetét. Theobald titokban gyakran felszökik ide a padlásra, s órák hosszat ott térdel a szép női arckép előtt, valóságos vallási kultusszal veszi körül, s mintha azon a képen keresztül nagybátyja festészete beszélne, mystikus hangokkal hozzá, most még többet rajzolgat, festeget, mint azelőtt, és pedig csupa különös, fantasztikus alakot, amilyeneket maga talál ki atyja legnagyobb boszuságára, akinek ez az egész dolog nagyon ellenére van. A festészettel ugyanis nála rögtön asszociálódik bátyjának, Frigyesnek izgalmas romantikus művészelete, s ha csak lehet, szeretné megmenteni fiát egy ilyen élet veszedelmeitől. Hiába azonban minden. Theobaldot későbbi fejlődése csakugyan ott mutatja a festészet s egy cigányleány le nem rázható erős varázsláncaiban.

Mint 15—16 éves ifju egyszer, egy erdei kirándulás alkalmával, egy viharvert rom alján összetalálkozik a kép eredetijével, (ő azt hiszi, hogy a kép eredetije, tulajdonképen Frigyes leánya, akit a cigányok még egész kicsi korában elloptak,) s ez oly erős élmény rá nézve, amely egész életére kihat. Ezután még többet foglalkozik festészettel.

Atyja nemsokára meghal, ő egy erdész házában nevelkedik tovább, s külföldi művésztűtja után csakhamar elismert híres festő lesz. A művész életpályája egyenes, biztos, büszke vonalban halad fölfelé. Annál bonyolódottabb az emberé.

Gyermekkori játszótársával, az erdész leányával (Ágnes) való eljegyzését mindenféle mende-monda alapján felbontottnak tekinti.

¹⁾ J. Kerners „*Dichtungen*.“ Stuttgart. 1834. 355. l.

Hiába beszél Ágnes érdekében barátja, Larkens, a város ünnepekt komikus, Nolten minden gondolata most már egy képzett, finomlelkű grófnő (Constanze) körül csoportosul. Larkens azonban fejébe veszi, hogy Ágnest, akinek ártatlanságáról meg van győződve, s akiben egyedüli biztosítékát látja barátja boldogságának, Nolten iránti szerelmében Nolten tudta és akarata nélkül is megtartja. A Noltentől abbahagyott levelezés fonálát most ő veszi fel, s oly ügyesen viszi, hogy Ágnes nem jön rá a csalásra.

Ágnes tulajdonképen mindig hű maradt lelkében Noltenhoz, bár gyakran tépelődött magában, hogy mint egyszerű erdészleány megfog-e felelni egy olyan nagy művész igényeinek. De mikor a cigányleány határozottan megmondja neki, hogy Noltent a csillagok nem neki szánták, s hogy az a fiatal mérnökrokona, aki éppen náluk van látogatóban, lesz a vőlegénye, Ágnes azt hiszi, hogy tényleg meg kell szeretnie azt a mérnököt, és elfogadni annak házassági ajánlatát. Ez az öncsalás azonban csak kis ideig tart, s azután Ágnes még erősebben, tisztábban érzi, hogy ő csak Theobaldot szereti.

A cigányleány képe, úgy amint Nolten első képén festve volt — egy orgonán játszó merengő leány, akinek játékára kísértetek táncolnak — megjelenik egyszer Constanze grófnő álmában is, és rossz sejtelmekkel tölti el őt. Hasonlóképp rossz jelnek veszik, amikor Elsbeth megjelenik a városban Nolten betegsége és elfogatása előtt. (Azzal van ugyanis vádolva Nolten, hogy egy Orplid szigeten uralkodó mesekirály történetében, amelyet egy képsorozatban mutat be Constanze szalonjában az előkelő közönségnek, a fejedelem szerelmi regényére tett célzásokat.)

Igazi erős hullámokat azonban csak akkor ver megint Elsbeth sötét hatalma, amikor a pszichológiai katasztrófa megtörtént. Nolten szakított a grófnővel, úgy amint Larkens akarta, és visszatér Ágneshez. Larkens öngyilkos lesz, vagy átdőzsölt fiatalkorának viharos emlékei, vagy Ágnes iránt támadt szerelme miatt.

Nem sokkal azután egy este felfedi Nolten Ágnesnek, hogy mennyit köszön az ő újraegyesülésük Larkensnak, s felfedi szerelmét a grófnőhöz is.

Azt hitte, hogy szerelmük most már elég biztos alapon áll, s Ágnes elég erős ahhoz, hogy mindent megtudjon. De csalódott. Ágnest a fölfedezés, amely a cigányleány szavait látszott beigazolni, örüllté teszi. Örülltségében Ágnes meghatóan bájos, Ofeliaszerű.

Teljesen felzavarja lelkét azután Elsbeth váratlan megjelenése. Néhány nap mulva élettelenül húzzák ki egy száraz kútból. Élettelen teste mellett Elsbeth ismétli szavait, hogy Nolten az övé, s mikor Nolten kétségbeesetten megátkozza a napot is, amelyen vele a rom alján először találkozott, azt hiszi, hogy az egész természetnek meg kell rendülni ekkora igazságtalanságra. „Wehe, wenn mein Geliebter mich flucht, so zittert der Stern, unter dem er geboren.“¹⁾

S amint a regény végén levő rémes kísértetlátomás mutatja, — a vak kertészfiu, Henni látja, hogy viharos éjjel, bűgő orgonahangok mellett a cigányleány árnya szorosán átfogja s viszi magával a festő árnyalakját — Nolten tényleg az övé lett.

Ez a cigányleány úgy hat Noltenra, mint valami bódító, mystikus zene, mint egy idegen, sötét szellemvilág hangjainak belecsendülése a festő életbe. Ez a cigányleány csodálatos módon irányítólag és ösztönzőleg hat Nolten fejlődő festészetére is, s azt a sötét, fantasztikus tárgyakat kereső romantikus festészet útjaira hajtja. Amint ő belép a regénybe, s vele a romantikus *zene* s romantikus *festészet* szelleme, vége a regény *plastikus* goethei alapjának, vége a paplak idylli egyszerű nyugalmának.

Nemcsak a regény alapvonásaiban, hanem ezen alapvonások továbbvezetésében is érdekes módon játszik össze zene, festészet, *plastika*, *romanticizmus*, *klasszicizmus* és *specifikus sváb jelleg*, s ez ad a regénynek valami egészen sajátos színezetet.

Az alapszín mégis csak sötét, mint a cigányleány *mysticus* alakja, s a főelem mégis csak a zene, az inkább elmosódó hangulattartalmakat, mint határozott képzeteket adó zene. Az epikai formákat elnyomja a lyra.

II.

Hogy Nolten egy protestáns lelkész fia, az mind Mörrike papi pályájában mind a Vosstól kiinduló német irodalmi tradícióban eléggé meg van alapozva; Nolten művész volta, közelebbről festő volta más körülményekkel függ össze.

Az a gondolat, hogy művész legyen a regény főalakja, aki a regényben a művészi s az emberi fejlődésnek bizonyos maga-

¹⁾ *Maler Nolten* (Maync kiadása). 389. l. A *Maler Nolten* is Maync említett kiadásában idézem a dolgozatban.

sabb fokára jut el, abban az időben, amikor a *Maler Nolten* keletkezett, úgyszólván benne volt a levegőben.

A *Wilhelm Meister* még hat. A romantikus regény, a „poesis poesise“ teoriája világosan, határozottan művészt kíván regényhősnek, aki éppen úgy egy bizonyos művelődési, fejlődési eszmét testesít meg pályáján, mint a legfőbb minta, a Wilhelm Meister.¹⁾

A regény az eszme költészete legyen (Ideendichtung). A rendes átlagember azonban szelleme gyarlósága miatt nem képes arra, hogy ilyen „eszmé“-t alkosson, s annak fényében nézze a dolgokat, csakis a művész.²⁾ Művész ugyanis mindenki, aki lelkének legigazibb mivoltát felismeri, kiképezi, s annak megfelelően cselekszik.³⁾ A *Wilhelm Meister* pedig, amely „az emberi törekvések sokféleségét a legnagyobb világossággal tárja elénk“,⁴⁾ állandó csodálat tárgya, amely csodálat nemcsak a romantikus esztétika teoriájában, hanem a praxisban is kifejezést nyer. A romanticizmus nem fárad bele a „Meister“ problémájának varialásába, csakhogy itt a „Meister“ általános emberi problémája a művészi fejlődés problémájává specializálódik, úgy amint arra az utat Tieck *Sternbald*-ja megmutatta.

A Goethere következő generatio egy abstract, idealisztikus philosophia befolyása alatt növekedve fel, sohasem talált az étellel igazán közvetlen költői kapcsolatot; ehhez képest itt a művészi forma, a doctrina, az idealizálás jut túlsúlyra.⁵⁾ A romanticizmus a *Meistert* poetikusabbá akarja tenni, prózainak találja;⁶⁾ ezzel szemben Mörike *Maler Nolten*-ja, amennyiben szintén a „Meister“ utódai közé számítható, haladás megint a romantikus művészettől

1) V. ö. Fr. Schlegel: *Recension des „Wilhelm Meister.“ Kürschner N. L.* 143. K. 388. I. V. ö. Margolin, „*Die Theorie des Romans als Poesie der Poesie der Frühromantik.*“ *Zscht für Ästhetik und allg. Kunstwissenschaft* 1909. (IV. évf.) 199. l.

2) V. ö. Novalis *Schriften. „Meisterwerke deutscher Dichter und Prosaiker“* Wien 1820. II. rész 201—2 és 272 l.

3) Novalis: *Heinrich von Ofterdingen (Meyers Klassiker)* 210. l.

4) J. O. E. Donner: *Wilhelm Meisters Einfluss auf die Romantiker.* Helsingfors 1893. 26. l. Szól Donner a „Sternbald“, a „Tischlermeister“, a „Lucinde“, a „Florentin“, a „Heinrich v. Ofterdingen“, „Godwi“, „Ahnung u Gegenwart“, „Dichter und ihre Gesellen“ s „Epigonen“ című regényekről.

5) Dilthey: *Erlebnis und Dichtung* 1910. 331. l.

6) Novalis *Schriften* Wien 1820. II. rész 214. l.

az élet művészete, a realiztikus irány felé.¹⁾ Haladás a Gottfr. Keller-féle *Grüner Heinrich* felé.

A romantikus esztétikát jellemzi a művészetnek nagy, túlságos nagy tisztellete. A művészetből mint középpontból, közelebről a genialis alkotás folyamatából be akarja látni, meg akarja érteni az egész világot.²⁾

Miután már Heinse az *Ardinghelló*-ban a jelt megadta, a művész-regényeknek, novelláknak, drámáknak egész sora indul meg. A művészfőhősök között festők vannak legtöbben. Oehenschläger „Correggio“-ja vezeti be a festőkről szóló drámákat. Festő kerül be a Schlegel *Lucinde*-jába, Kerner *Reiseschatten* című regényébe. Brentano *Romanzen vom Rosenkranz*-ában is Rosablanca egy festőnek a leánya. Festő van a Hoffmann *Jesuitenkirche* című művében is, stb. Festő a *Maler Nolten*, festő végül a *Grüner Heinrich* stb.

A romanticizmus előszeretettel festők iránt legtermészetesebben a romanticizmus és a festészet lényege közötti benső rokonsággal magyarázhatjuk. Mörike-nek is az a műve, amelynek festő a főhőse, a legromantikusabb.

Nolten festő mivolta éppen úgy összefügg Mörike festői mint romantikus hajlamaival.

Mörikét, a festőt önálló bár rövid tanulmány tárgyává teszi W. Eggert-Windegg a müncheni *Propyläen* 1007—8. évf. 801. ll. Ezen kívül Mörike művészetének festői oldaláról majd minden Mörike-tanulmány említést tesz. Még J. Quandt is, aki 1904-ben, amikor a Mörike-kultusz Németországban szinte túlságos hullámokat vert, oly erélyes és sok tekintetben elfogult szavakkal törekszik Mörike költészetének többi oldalát értékben és jelentőségben a minimumra redukálni, ezen egy pontban osztatlan elismeréssel adózik: „Mörikes stärkste Seite als Dichter, dass er Maler ist, in diesem Stücke möchte ich ihn genial nennen.“³⁾

¹⁾ V. ö. Ilgenstein *Mörike und Goethe* Berlin 1905. 99. l.

²⁾ Dessoir: *Ästhetik* Stuttgart, 1906. 52—2. l.

³⁾ Quandt *Die Wahrheit über Mörike* a *Neue Christoterpe* 1904. (XXV. évf. 234. l.)

V. ö. Fr. Notter; *Kritik des Nottens, Der Unparteiische* I. évf. 1833. 7. l.

A. Fresenius: *E. Mörike: Die Grenzboten* 1870. évf. IV. Chuartal 176. l.

K. Braig: *Unter der Gemmüwand* (több folytatásos tanulmány Mörikéről) a *Gottesminne* 1906. (IV. évf.) 371—2. l.

Mörike közelebb áll a festészethez mint Goethe, aminthogy a romantikus költészet elemeihez is közelebb áll.

Goethe költészete általában a tipikussal, az általánossal, az egész emberrel foglalkozik. Az accidentiáknál jobban érdeklik a substantiális életformák, amelyeknek ölében az egyén még ki nem bontakozva pihen;¹⁾ az élet összes színes sugarai egy nyugodt, szintelen fényfoltban összefoglalva.

Az életformák ábrázolásának ezen általánossága inkább a plasztika s a görög művészet mint a festészet és romantika²⁾ jellemvonása. A sculptura csak kevés eszközzel, anyaggal dolgozik. A túlságos bonyolódott s változatos viszonyokból kiveszi az egyszerűt, s mellőz minden esetlegességet. Tulajdonképeni birodalma a lélek s a test közvetlen egységének alakítása. Hogy a lélekben ne legyen semmi más, semmi több, csak amennyi a testben magában is kifejeződhetik, ez a legfontosabb feltétel ahhoz, hogy a plasztika valamit igazán magáévá tehesen.³⁾

Mörike is néha úgy tűnik fel, mintha egyenesen a nyugalom, a plasztikus szépség ábrázolására teremt volna, mint a „csendnek költője“⁴⁾ „az idyll Goetheje“⁵⁾ Dorothea gondolkodásmódja, amely

H. Fischer: *Hauff und Mörike, Schwäbische Kronik*. 1881. jan. 16. vasárnapi melléklet I. 1.

O. Günther: *E. Mörike. Süddeutsche Monatshefte* 1904. I. k. 408. l.

Ilgenstein: *Mörike und Goethe* 60. és 138. l. Bővebben K. Fischer: *Mörikes Schaffen und Schöpfungen* 1903. II. és III. cap.

H. Maync Mörike biographiájában (363 ll.) beszél Mörike sohasem szünő alakító, formáló szenvedélyéről; agyagból vázákat s más apró dísz tárgyakat, fából faragványokat készít, emléklapokat gyönyörű, aprólékos gondal kidolgozott keretézéssel lát el, az üvegfestésben egész új módszert talál, napokig eldolgozik egy-egy művészi kalligraphikus levélen stb. Ugyanitt szól Mörikének Schwindhez való viszonyáról is.

Mörike és Schwind levelezését kiadta J. Bächtold 1890. Berlin.

¹⁾ V. Hehn. *Gedanken über Goethe* 190. l.

²⁾ A. W. Schlegel *Vorlesungen über dramatische Kunst* etc. Leipzig 1846. 10. és 141. l.

³⁾ V. ö. V. Hehn. i. m. 200. l. I. Müller: *Philosophie des Schönen* 1912. 223. l. : „ihre schönste und eigentlichste Aufgabe bleibt doch die erhabene Ruhe.“

Taine: *A görög művészet böleselete*. Olcsó könyvtár 78—88. l. Hartmann: *Ästhetik*. II. rész, Leipzig 1887. 37. l. : „Plastik der ruhende reine Formenschein.“ V. ö. még 637. ll.

⁴⁾ A Fresenius i. m. 174. l.

⁵⁾ K. Busse: *Deutsche Literaturgeschichte* („Das deutsche Jahrhundert“ c. vállalatban) I. 115—6. l.

a természetes, mindennapi tevékenységet az élet jutalmának tartja, újra éled a Mörike-féle „*Idylle vom Bodensee*“ Margaretájában.¹⁾ Mörike is ki tudja venni a falusi életből, amelynek nemcsak ünnepi poezisét érzi, az általános emberi, tiszta hangulattartalmat; ő is tud és szeret olyan harmonikus, egyszerű természeteket rajzolni, akik „zavartalan, boldog nyugalomban járnak végig létük szűk körét, élnek az egyik napról a másikra, látják a leveleket a fákról lehullani, és közbe semmi mást nem gondolnak²⁾ mint azt, hogy . . . a tél jön.“

De azért Mörikének nagy hajlama s érzéke van a beteges, egyéni, esetleges, problematikus és színes iránt is.

Pathologikus tünetek, meghasonlás, színes mozgalmasság és cselekvések is vonzzák, amelyek mind inkább a festészet mint a plasztika eszközeivel fejezhető ki. A homályost, a fantasztikusot, a rútat és komikusot is lehet festeni. „Malerei . . . erteilt ihren Nachahmungen mehr Lebendigkeit durch die Farbe . . . ihr eigenster Zauber liegt . . . darin, dass sie an körperlichen Gegenständen sichtbar macht, was am wenigsten körperlich ist: Licht und Luft.“³⁾ A festészet jobban megengedi a művész személyiségének erős előtérbe vonulását; szobrászati művek kevésbé különböznek egymástól. Hangulatok, symbolumok allegoriák, mind inkább a festészet kereteibe tartoznak bele.

A mély vallásos ihlettség, amelyet Runge Fülöp Ottó a művészi teremtés főtényezőnek tart, Friedrich Gáspár David sötét, sejtelmes allegorikus tájai, sok köddel, Friedrich otthonának, a keleti tenger partjának borult, hangulatával, mély szürkületeivel . . . s minden, ami csak a romanticizmus lényegéhez tartozik, hogy volna az a plasztika ideális nyugodt sphaerájában kifejezhető!

Mikor a romantikusoknak még a festészet is nagyon plasztikus, testekkel, határozott vonalakkal és tárgyakkal dolgozó művészet, s szeretnék, ha az zenévé és költészetté lenne.⁴⁾

Csak a színek erős hangulattartalmára vágnak mindenáron,

1) V. ö Ilgenstein i. m. 21—3. I

2) Goethe: *Werther* a máj. 27. levél. Kürschner N. L. 94 k. 14 l.

3) A. W. Schlegel. *Vorlesungen* : i. h. 162. I. V. ö. I. Müller i. m. 232. I.

4) V. ö. O. Walzel *Deutsche Romantik* 1908. 101. I. Ric. Huch *Blütezeit der Romantik*, a „symbolische Kunst“ fejezete, különösen 334. I.

cselekményt, compositiót, szenvedélyt s minden egyebet inkább hajlandók nélkülözni.¹⁾

A plasztikában a szemek nem játszanak nagy szerepet, nem akarnak többet kifejezni mint amennyit az egész test kifejez. Mi lenne azonban a romantikából a szemek mystikus mély varázsa nélkül!²⁾ Azt az idealis jobb kort, amelynek létesítésén a romantikusok dolgoztak, Novalis így jellemzi: „eine neue goldene Zeit, mit *dunklen unendlichen Augen*, eine prophethische und wunderheilende Zeit.“³⁾

Mi lenne az egész *Maler Nolten*-ből a cigányleány sötét, őrülségben csillogó szemei nélkül, amelyekbe Theobald úgy néz bele, „als in einen unendlichen Brunnen, darin das Rätsel seines Lebens lag.“⁴⁾

Mörike jobban szereti a színeket mint Goethe, akinek elbeszélő stílusában színes sceneria csak kivétel, akinél az akusztikus momentumoknak optikus momentumokkal való kifejezése tisztán stilisztikus természetűnek látszik.⁵⁾ Sok ilyen akusztikusból optikusba való áttételt hoz magával már magának a nyelvnek metaforikus természete. Mörikénél azonban ezek az áttételek közvetlen pszichologiai kényszerből születnek, és nagyon gyakoriak: Pl.: „Der alte Gesang schwang sich mächtig, durchdringend wild wie ein flatternd schwarzes Tuch in die Luft.“⁶⁾ „Da drang aus dem nächsten Gebüsch . . . Nachtigallenschlag herrlich hervor. Troff wie Honig durch das Gezweig, und sprühte wie Feuer zackige Töne.“⁷⁾

. . . . „Nun brauste die Musik
Vom Chor herab zur Tiefe der Gemeine.
So stürzt ein sonnetrunken Aar
Vom Himmel sich mit herrlichem Gefieder,

1) Tieck: *Sternbald Kürschner* NL. 145. k. 317. 1.

2) A. W. Schlegel *Vorlesungen* i. h. 162.: „Malerei lässt durch den Blick, den die Sculptur nur unvollkommen geben kann, weit tiefer im Gemütlesen.“

3) Novalis *Schriften*. Wien 1820. II. rész 320. 1.

4) *Maler Nolten* 200. 1.

5) W. Steinert: *L. Tieck und das Farbenempfinden der Romantik. Schriften der lit. hist. Gesellschaft zu Bonn*. VII. füzet, 1910. 18. 1.

6) *Maler Nolten* 200. 1.

7) Mörikes Werke. I. 104. 1.

So läßt Iehovens Mantel unsichtbar

Sich stürmend aus den Wolken nieder. etc. etc.“¹⁾

Csakhogy Mörikének mégsem az a festészet, mint ami a romantikusoknak, mégsem annyira congenialis vele éppen Goethevel való mélyebb rokonságánál fogva. Mörike nem akar mindenáron színeket!

Tieck festői érzéke, — s az ő befolyása e részben irányítólag hatott az egész romantika színérzetére — úgyszólván kimerül a meleg, élénk színű nyári tájak kultuszában,²⁾ az alkony és hajnal reszkető, ide-oda surranó, sokszorosán megtört fényeinek szeretetében.³⁾ Csak romantikus megvilágításban tetszik neki a táj, egy egyszerű világos szoba rendes megvilágítása, mindennapi hangulattartalma iránt nincs érzéke.⁴⁾ Egyhangú havas tájképet pedig egyáltalában nem vezet be a romanticizmus festészetbe és költészetbe.⁵⁾

Mörike ezzel szemben, mint Goethe, mély, bensőséges viszonyt talált a mindennapi, egyszerű, nyugodt életformákhoz,⁶⁾ a tiszta, erős, inkább egészséges mint érdekes napvilághoz, talál bensőséget s vonzóerőt a szabadban eltöltött déli óra mozdulatlan, egyetlen levélzörgéstől sem zavart csendjében, épp úgy, mint egy esős, borongós, unalmas reggelben⁷⁾ A telet pedig egyenesen fölébe helyezi a színes, lanyha tavasznak: Rau Lujzához, a menyasszonyához írja 1829. nov. 26-án:⁸⁾ „Ich empfand es diesmal recht, Welch ein reines Naturwesen doch der sonst verpönte Winter an sich hat. Siehst Du so von der Höhe die langen, weissen Flächen, die blauen Albgürtel im zarten Nebel, die einzeln hervorstechenden Türmspitzen stiller Dörflein, all das hoch überwölbt von der klarsten gesündesten Luft, so teilt sich Dir ein Gefühl von Lust und Stärke mit, das wohl bald zu einer gewissen Feierlichkeit steigt, wie ein weichlicher Frühling sie kaum geben kann.“

¹⁾ U. o. 42. l.

²⁾ Steinert i. m. 34. l.

³⁾ U. o. 56. l.

⁴⁾ U. o. 55. és 81. l.

⁵⁾ U. o. 123—4. l.

⁶⁾ Lásd pl. *Der alte Turmhahn* és *Idylle von Bodensee* c. költeményeket.

⁷⁾ Mörikes *Briefe* hg. R. Krauss und K. Fischer Stuttg. 1903—4. I. k. 25—6. l.

⁸⁾ Mörikes *Bräutbriefe* hg. v. W. Eggert—Windegg. 1908. Münche.n. 16. l. és 23—4. l.

Igaz, hogy a Maler Nolten romantikus festészetből indul ki: „Er malt eine trübe Welt voll Gespenstern, Zauberern, Elfen und dergleichen Fratzen.“¹⁾ De mint Goethe, Mörike is ezeket a romantikus hajlamokat mint eltévelyedést, mint beteges vonást fogja fel,²⁾ s a regény egy alakja megrózza Noltent, „dass er die gesunde, lautere Milch des Einfach—Schönen verschmählt.“ S Nolten művészi fejlődése tényleg abban áll, (technikai fejlődését nem tekintve) hogy a romantikus, bizarr motivumoktól az egységeshez, általános-hoz, természeteshez fordul.³⁾ Engedi a klasszicizmus szellemét magára hatni.

Már az első képei között van egy, (az, amelyik egy satyrt ábrázol, amint egy szőke nymphának szolgálatkészen a karjaiba vezet egy gyengén vonakodó bájos ifjút,) amely fölött vidám görög szellem lebeg, és „sächsischweimarisches Heidentum,“ annak jeléül, hogy Mörike és Nolten mély keresztényi lelkében egészen jól megfér a klasszikusok finoman, tisztán csillogó érzékisége, üde derűje is. „Die Blume der Alten blüht ihnen unverwelklich am Busen, und mischt ihren stärkenden Geruch in ihre Phantasie.“⁴⁾ A klasszikus tragikusok vagy ódaköltők fenséges szelleme azonban épp úgy nem érinti Noltent, mint ahogy Mörike sem fordítja figyelmét a problémákkal küzdő klasszicizmus felé. A klasszikus ókor ijesztő nagyszerűségét sohasem érezte úgy, mint Hölderin. A klasszikus levegő csak üdíti, nem ragadja szélvészként, féktelen erővel magával, mint Hyperiont:⁵⁾ Mich reißt, die schreckende Herlichkeit des Altertums um, wie ein Orkan die jungen Wälder umreißt, mir beugte die Grösse der Alten wie ein Sturm das Haupt, und raffte die Blüte mir vom Gesichte“ írja Hyperion. Mig Hölderlin Sophokest fordít, mig Goethenek van olyan korszaka, (1774) amelyben „im Pindar hängt, im Pindar wohnt, im Pindar lebt“ Mörike Theokritost szereti, s a latin Tiblulust, Anakreont fordítja és szabadon utánozza is.

A romanticizmus elfordul Goethetől, akinek *Wilhelm Meister*-jét nem találja elég poetikusnak, gondolkodásmódját nem elég kereszténynek. Tieck úgy ítéli, hogy „Goethe die Kunstwelt, die

¹⁾ *Maler Nolten* 31. l.

²⁾ V. ö. Gespräche mit Eckermann 1829 április 2.

³⁾ V. ö. „Maler Nolten“ 260. l.

⁴⁾ „Maler Nolten“ 236. l.

⁵⁾ Hölderlins *Werke* Litzmann kiadása II. 77. l.

unerlässlich mit dem Christentum und mit dem wahrlich Nationalen zusammenhängt, verkennt,¹⁾ Mörike ezzel szemben az affölött való vitatkozást, hogy klasszikus vagy keresztény szellemet leheljen-e be inkább a művész, amit ő így fejez ki: „was stärkender sei, jonische Luft einzuatmen, oder den süssesten Himmel, wo er den Umriss einer Madonnawange berührt,²⁾ a lehető legcéltalanabbnak tartja, s Goethe mindvégig nagy megértéssel olvassa.

Ugyancsak Goethehez közelíti Mörikét, s a romanticizmustól távolítja az a momentum, hogy a vonalakkal való kifejezést fölébe helyezi a színekkel valóknak, inkább *rajzol* mint *fest*. A vonal ugyanis szellemibb valami mint a szín.³⁾ A vonalharmonia a harmonia legabstractabb módja, „sie entwickelt sich nicht so auffallend elementar und sinnlich wie die Farbenharmonie.“⁴⁾ Ha a rajz, a contur lép előtérbe, s a szín mellékes, a festészetben inkább a határozott plasztikus jelleg kerül érvényre.

Nem a színek varázsereje az, ami Goethe és Mörikét a képzőművészethez vonzza, hanem *a rajz nagy kifejező ereje*. Nem a festészet kedvéért akarnak festők lenni, hanem mert úgy érzik, hogy a szavakkal nem tudják magukat oly teljesen kifejezni. „Ich möchte beim Himmel etwas Anderes haben, als diese Feder“ — írja Mörike Hartlaubnak 1826-ban;⁵⁾ és Lujzának 1832-ben: „Statt Worte möchte ich lieber ein paar schlichte Strahlen der schönen Sonne an Dich senden.“⁶⁾

A fiatal Goethe a *Werther*ben szintén panaszkodik a szóval való kifejezés elégtelenségén: „Noch nie war ich glücklicher, noch nie war meine Empfindung an der Natur voller und inniger, und doch ich weiss nicht, wie ich mich ausdrücken soll. Meine vorstellende Kraft ist so schwach. Alles schwimmt und schwankt

1) V. ö. V. Hehn. i. m. 133. l. Mörikének a klasszikusokhoz s Hölderlinhez való viszonyáról *I. Klaiber: E. Mörike* 1876. 9. l. V. ö. *G. Kühl* tanulmányát Mörikéről, a P. Renner-féle *Dichtung* X. kötete 22—3 l. V. ö. R. Krauss: *Schwäbische Literaturgeschichte* II. k. 1899. L. 111. l. (Mörikéről szól s 71—112. ll.-on.)

2) *Maler Nolten* 292. l.

3) I. Müller i. m. 74. l. Hartmann: *Aesthetik* II. rész 618. l.: „Zeichen der abstracte, unganze Angenschein.“

4) R. Czapek *Grundproblem der Malerei* 1908 36—7. l.

5) *Briefe* I. 43. l.

6) *Brautbriefe* 96. l.

so vor meiner Seele, aber ich bilde mir ein, wenn ich Ton hätte oder Wachs, so sollte ich es wohl ausbilden.“¹⁾

Abban a boldog tévedésben, hogy mint képzőművész fogja magát igazán kifejezhetni, roppant sok időt veszteget el azzal, hogy magában a festőt feltalálja és kiképezze.²⁾ Különösen Itáliában való tartózkodása alatt. Steinnéhez írott levelei 1776—78-ból mutatják, hogy mennyire megfeszíti minden erejét, hogy valamire való rajzot vagy festményt hozzon létre. Sokszor panaszkodik, hogy nem akar sikertülni: 1776. júl. 22-én írja:³⁾ „Ich habe viel gezeichnet, sehe nur aber zu wohl, dass ich nie Künstler werde. Die Liebe gibt mir Alles, und wo die nicht ist, dresch' ich Stroh.“ Az *Amor als Landschaftsmaler* motivuma tehát egész közvetlen belső élelményből fakadhatott.⁴⁾ A. Geiger az *Allgemeine Zeitung* 1904. *Beilage* 140—1. számában (III. Quartal 337. ll.) ki-mutatni igyekszik Goethe poetai munkáiban ezeknek a sikertelen festői szárnypróbálgatásoknak jótékony hatását, amely főként abban állott, hogy jobban megtanulta nézni a maga körül levő világot, a természetet, a dolgok körvonalait élesebben emlékezetébe véste, megtanult megfoghatóan rajzolni, festeni szavakkal. Éppen úgy Mörikének sem ártott, hogy kedve támadt néha betekinteni oly területre is, „das eben nicht in seinen nächsten Kram gehörte.“⁵⁾ Mert bár igazi birodalma neki is, mint Goethenek a költészet, a szellem legközvetlenebb megnyilatkozásának eszköze, (V. ö. Harnack: *Goethe* 187—8. l.) — képzőművészetek a szellemet csak a természet formáin keresztül jelezhetik — mégis az eleven tiszta rajzolás, a képek gazdagsága nagy segítségére válik szóbeli kifejezésének. Természetesen a Mörike-féle képeknél poetikus képekre, (nem festői képekre) kell gondolnunk, amelyek a tulajdonképeni festményekkel csak annyiban egyeznek meg, hogy — bár szavakban — az illető dolgot oly szemléltetően fejezik ki, s bennünk az illusio azon fokát képesek kiváltani, amely egyébként csak tényleges festői ábrázolás által lehetséges.⁶⁾

1) Werther júl. 24-éről való levél. Kürschner NL. 94. k. 39. l.

2) V. ö. Harnack: *Goethe in der Epoche seiner Vollendung* L. 1905 216. ll.

3) *Briefe an Frau von Stein, Weimarer Ausgabe* 89. l.

4) Mörikenél hasonló: *Werke* I. 18. l.

5) *Mozarts Reise. Mörikes Werke* hg. v. R. Krauss 1906. VI. k. 241. l.

6) Így értelmezi Lessing is a képet a költészetben.

És bár egy drezdai festőtársaságnak írott levelében, abban, amelyikben költői munkái iránt való mély, nagy érdeklődésüket köszöni meg, Mörike világosan írja, hogy sorsával sokáig nem tudott kibékülni, amiért nem festőt csinált belőle,¹⁾ mégis ahhoz, ami a festészetben specifikusan jellemző, Mörike sohasem talált igazán aktív, tartós viszonyt. Az ő szellemileg megkonstruált képeit Schwind, L. Richter vagy mások, amennyiben valóban meg akarják festeni, technikailag kénytelenek egészen újra átgondolni, s a festészet szempontjából újra concipiálni. A Mörike feketehajú Rachel-jéből (*Erzengel Michaels Feder* c. legendában) szöke lesz Schwind képén; a fej állásán is, a környezetben is változás történik²⁾ stb. Mörikének legbájosabb, legtökéletesebb antik hangú költeménye: „Eryna an Sappho.“³⁾

Ennek ilusztrálását egyenesen megtagadja Schwind, a következő, Mörike „festészetére“ nagyon jellemző indokolással: „Ich halte es unmöglich, das Unheimliche, das Sie in ihrem Auge bemerkt, und ihr Stützen darüber zugleich sichtbar zu machen. Wäre es ein weniger zartes und unberührbares Ding, so wäre ich bald fertig. Es gibt Gedichte, die so fein sind, dass sich ein Maler sicherlich blamiert, wenn er meint, dergleichen Hauche von Empfindungen lassen sich sichtbar machen.“⁴⁾

A „Sicherer Mann“-ról (Mörike költészetében többször előforduló otromba, de jószívű óriás) amint azt Schwind megfestette, kijelenti Mörike:²⁾ „der Riese, was Bestimmtheit und male-
rische Eigenschaft betrifft, lässt mein eigenes Gedankenbild weit hinter sich zurück.“

Határozottság és festészeti tulajdonságok — ezek azok,

1) Mörikes *Briefe* II. 137. I. V. ö. *An M. v. Schwind*: Werke I. 266. I.

2) Mörikes *Briefe* II. 311. II.

3) Eryna, Sappho vidám barátnője, egy reggel — egy csodaszép, üde nyári reggel — tükre előtt ül, és sötét haját kétfelé osztja nardustól illatos fésűjével. Egy pillanatig önfeledten bámul bele a tükörből feléje csillogó sötét szempárba, a saját eleven, csillogó vidám szeméibe, s egyszerre — minden átmenet nélkül — átvillan agyán, feketén, nyilsebesen a halál gondolata. Elborulva néz maga elé. Azután ráesik tekintete az asztalkán fekvő, aranyos méhekkal teleszótt hajfátyolára; — Sappho ajándéka — ezt akarja felajánlani Demeternek, hogy jóindulatát megnyerje, és Sapphónak ne kellessen egyhamar Eryna miatt sötét fürteiből egyet gyászolva levágni. . .

4) V. ö. Mörikes *Werke* hg. v. Maync I. Anmerkungen 245. I.

2) *Briefe* II. 311. I.

amelyek körülbelül minden Mörrike-féle képből hiányzanak. Határozatlanság különösen a tájképekben. A tájképfestés a Peregrina (Maria Meyer) korszakban kezd Mörrike Iyrájában erősebben érvényesülni,¹⁾ mint ahogy Noltenben is Elsbeth erősíti meg a festői hajlamot. Ezen tájképekben azonban a hangulattartalom, az elmosódó, inkább kiérezhető mint festőileg érzékelhető költői hangulattartalom a fő:²⁾ V. ö. pl.: Egy niedlingertali romnál: „Als ich auf dem ungeheueren spitzigen Felsen stand, über den Abgründen der sonnenscheuen Wälder in die geöffnete Aussicht, und in das Meer von Lichten und Sonnenluft hinausblickte, hie und da einen Weih' mit ruhig ausgelegten Schwingen auf- und abbeugen sah, als hätte er Lust, seinen eigenen Leib in blosse Lust zerrinnen zu lassen... da fühlte ich Sensucht.“³⁾

Elmosódó nagy vonalak, élénk beleézés a természetbe, szóval nem festői momentumokkal ható poesis ezeknek a tájképeknek fő eleme.⁴⁾ Ha alakokat fest, ezekből hiányzik az igazi festői jelleg. Túl-ságosan határozottak, plasztikusak, kiemelkedők, tulságos önálló értékük van ahhoz, hogy mint egyszerű részek beleilleszkedjenek egy kép összhangjába s alárendeljék magukat az egész egységes hatásának. Különösen Ágnes vagy Margareta alakjai mutatják Mörrikének ezt a plasztikus formaalakító képességét. Ez azonban plasztika! — Nem festészet. „A festészet számára a leglelkesebb kifejezése az arcnak, a legtermészetesebb mozdulat csak annyiban bírhat értékkel, amennyiben a kép összhangjának feltételeibe beleolvad“.⁵⁾

¹⁾ V. ö. Proelss Mörrike-tanulmányát *Schwäbische Kronik* 1908. Nr. 427. 9 1.

²⁾ Ami Mörrike költészetének egy igazi, erős, tiszta költészet jellegét megadja, az elsősorban még sem a szemlélhető, a festői tartalom, hanem az érezhető, az egész valónkat átfogó, mondhatni zenei tartalom, amelyet azonban nem a fül, de az egész valónk fog fel. Az erő, az üdeség, a szabadság, az enyhülés, az elszorulás érzete, és pedig egészen sajátos művészi módon megnyilatkozó érzete az, ami ebből a poezisból első sorban reánk árad. Az ilyen nem annyira képeket, mint friss erővel ható mozgási érzeteket, új közérzetet kiváltó poetai művek aesthetikai értékét különösen hangsúlyozza az újabb aesthetika. Lásd pl. Volkelt: *Aesthetik* 1905. I. 418. II, itt éppen egy Mörrike-költemény van illusztrálásul felhozva (a „Mein Fluss“ című). Lásd K. Groos: *Der ästhetische Genuss* 1901.

³⁾ *Briefe* I. 65. I. (1827-ből.)

⁴⁾ V. ö. még ilyeneket: *Braubriefe* 107—8. I., a *Maler Noltenban* 303. I. stb.

⁵⁾ R. Czapek: *Grundproblem der Malerei*. 122—3. I.

III.

Mörikének a festészethez való tárgyaltam viszonyából a „*Maler Nolten*“ két momentuma érthető meg: 1) hogy Nolten festő, (amint, hogy Mörike művészetének is egyik oldala festői), 2) hogy Nolten a regényben nem főként mint festő játszik szerepet (amint, hogy Mörike sem első sorban festő.)

Megtalálható azonban ugyanezen két momentumnak alapja Mörike általános emberi és művészi fejlődésében, Mörike egyéniségének általános, egész emberi mivoltában, sőt, minthogy az egész regény első sorban emberi és nem művészi szükségletből fakadt, inkább élmény mint művészmunka, helyesebb is, ha Nolten festő voltát is Mörike egyéniségének általános, teljes, széles emberi alapjával hozzuk kapcsolatba, s nem ezen általános alap egy kiszakított részével: Mörike festői hajlamával.

A *Maler Nolten* kezdetei abba az időbe nyúlnak vissza, amelyben Mörike komolyan s minden erejéből azon dolgozott, hogy a „vicariatusi rabszolgaság nyomasztó igáját“ lerázza magáról, s oly állás után nézzen, amelyben mind erősebb hullámokban előtörő költői természete szabadabban és teljesebben nyilvánulhatna meg.¹⁾ „Wie wollte ich meine Stunden küssen, wenn ich mich in meinem Element wüsste“ — írja²⁾, és Mährlenhez 1829 március 26-án: „Ich sage Dir, der allein begeht die Sünde wider den heiligen Geist, der mit einem Herzen wie ich, der Kirche dient.“³⁾ Szenvedélyesen, kétségbeesetten, mint annak idején Winckelmann, támad föl minden ize a papi hivatala ellen.⁴⁾

Mörike nemcsak azért igyekszik ki oly hévvel a papi pálya korlátaiból, hogy poetai terveit megvalósíthassa, hanem azért is, hogy a művészi praxison kívül a theoriai gondolkodást is művészetére vonatkozólag megkezdhesse, hogy azon aesthetikai és művészet-philosophiai gondolatait is kifejezhesse, amelyek által a maga legigazibb művészimivoltával akar tisztába jönni.

Az 1828. év júliusában Mörike mint társalkodó és házitanító

¹⁾ A. Krauss: *Mörikes Werke* 1906. Einleitung 88. 1.

²⁾ V. ö. K. Fischer: *E. Mörikes Leben u. Werke*. 1901. 45. 1.

³⁾ *Briefe I.* 106. 1.

⁴⁾ V. ö. Winckelmannnak Berendishez való levelét (Hettner: *Literaturgeschichte des XVIII. Jh. II.* 409. 1.

Braunschweig 1864. Ugyanitt, a 406. lapon szó van Winckelmann egy előljárójáról akinek a neve: *Nolten*.

elkiséri nagybátyját Bajorországba. Itt Münchenben támad föl benne a gondolat, egy lapot indítani meg „für Kunst und ästhetische Unterhaltung“, amely tervet még azon melegében, ahogy ő kifejezi magát: ¹⁾ „brühwarm“ közöl is Mährlennel. A Spindler redactiójában megjelenő *Damenzeitung* számára is egy bizonyos számú aesthetikai cikk írására kötelezte magát Mörike.

Előbb vagy később minden művész érzi magában a szükségét annak, hogy a művészethez s a világhoz való viszonyát pontosan körvonalozva maga előtt lássa. A költőnek philosophálni kell a művészetéről! Élményekből s irodalmi hatásokból, a legkülönbözőbb s legtitokzatosabb szálakból, kialakul lelkében egy összefüggő sajátos világkép; — legfontosabb persze az marad, amit már magával hozott a világra — kell azonban, hogy ez¹⁾ a világkép s ez a művésztudomány tudatossá váljék.

„A művészi tehetséggel ugyanis nincs egyszersmind a művészi irány is adva. Az, hogy hogyan fogja föl a művész a művészetnek és speciálisan a saját művészetének feladatát, szabja meg a művészi productio irányát.“²⁾ A legközelebb fekszik az, hogy a művész, mint művész külön aesthetikai és művészet-philosophiai dolgozatokban fejezze ki magát. Goethe- és Schillernél „Ästhetik ist eine Besinnung über eigenes Schaffen.“³⁾ A romantikusoknál művészi teoria és művészi praxis nem fedik egymást. Ha a művészetről való igazi felfogásukat ismerni akarjuk, nem regényeik művészhőseit, azok jellemét és cselekedeteit, hanem direct aesthetikai dolgozataikban, bírálatokban, felolvasásokban kifejtett elméleteiket, nézeteiket kell irányadóul venni. Itt, a teoriában igazán értékes és messzeható munkát fejtettek ki, míg a regényhőseik néha nagyon különös művészet-bölcsészeti alapon állanak.⁴⁾

Mörikénél azonban ilyen direct aesthetikai dolgozatok nincsenek. A „Damenzeitung“-nál való alkalmazásból s abból a tervezett aesthetikai lapból semmi sem lett. Mörike ugyanis nem tudott parancsszóra s meghatározott terminusra dolgozni; csakhamar tapasztalnia kellett az áhítozott szabadság kellemetlen oldalait is, és nem-

¹⁾ Krauss Mörike kiadásának (1906) bevezetésében 91. ll.

²⁾ Kaarle Laurila: *Versuch einer Stellungnahme zu Hauptfragen der Kunstphilosophie*. Berlin 1903. 37. l.

³⁾ Dessoir i. m. 38. l.

⁴⁾ V. ö. Marie Joachimi cikkét Dorothea Schlegel *Florentin-jéről* az *Euphorion*. 1907. XIV. évf. 652. ll.

sokára boldognak érzi magát, hogy újból visszatérhet a „vicariatusi rabszolgaság“ világos, biztos formáiba és korlátaiba. S mikor azok az ästhetikai s művészet-bölcseleti gondolatok végre is irodalmi formában való kifejezésüket megtalálták, ez többé nem ästhetikai dolgozatok alakjában történt, hanem egy regényben, a *Maler Nolten*-ban, és — egyes, a levelekben szétszórtan található aforizmákat nem tekintve — csakis itt.

A regényforma ugyanis jobban megfelelt Mörike művészet-bölcseleti szükségleteinek, mint külön ästhetikai dolgozat. A művészetnél jobban érdekli egy ember, aki művész; a művészetet nem a maga különállásában akarja tanulmányozni, hanem az élet keretében, mint annak egy oldalát, mint egy tényezőt az élet harcában. Az összes sváb költőket jellemzi, hogy elsősorban nem a művészet, hanem az élet után törekednek, az élet egészét tartják szem előtt.¹⁾ És Mörike úgy áll előttünk, mint a sváb föld lelke, mint a svábság legconcentráltabb kifejezése.²⁾ Az élet előttük nemcsak mint ästhetikai phänomenon érdemes arra, hogy végigéljük! A *Maler Nolten*-ban Mörike nem a festészetről, hanem maga magáról akar beszélni, maga magával akar tisztába jönni. „Ich will (hier) mein Wesen aussprechen, um mich dann für immer mit dieser subjectiven Masse quitt zu machen, deren Grillenhaftigkeit und gelegentliche Hypochondrie sich eine allgemeine und reizend gemischte Wahrheit abscheiden lassen muss.“³⁾ Th. Vischer teljes joggal jelentheti tehát ki, hogy a *Maler Nolten* nem „Kunstroman.“⁴⁾ (Ugyanitt Vischer egy kicsit különös, és a későbbi Mörike-tanulmányoktól szívesen ismételt megjegyzést tesz: „Dass Nolten Maler ist, soll man dem Verfasser nicht allzu hoch anrechnen. Etwas musste er ja sein, und man konnte doch keinen Referendarius aus ihm machen“. Ez bizonyos! De Nolten festővolta talán mégis mélyebben fekvő motívumokkal hozható összefüggésbe.)

Ha Mörike regényét „ein Stück aus dem Leben eines imaginierten Künstlers“ nevezi,⁵⁾ a hangsúly nem a *festő*-n, hanem az *élet*-en van.

1) H. Brandenburg: *Ästhetische Aufsätze*. 1908. 54. l.

2) U. o. 52. l.

3) *Briefe*. I. 108. (1829 májusból.)

4) *Recension des Maler Nolten*. *Hallische Jahrbücher* 1839., 144. sz. 2. l.

5) *Briefe* I. 153. l. (1830 julisban.)

A Nolten művésztalpa azonban mégis jelentőséggel bír, mert ezáltal lehetséges volt azon szükséglet kielégítése, hogy a művészethez, főként mint életfényezőhöz való viszonyát határozott körvonalakban, tudatos alakításban maga előtt lássa.

Nolten festőtalpa tehát — mint eddig láttuk — megfelelt 1) *Mörike festői hajlamának*, 2) *Mörike akkori művészet-bölcséleti szükségletének*.

Azután még másra is jó a Nolten festészete, s a vele kapcsolatos képleírások, ästhetikai beszélgetések, szóval a regény művészi oldala. Arra, hogy szilárd biztos tartója, védőburka legyen egy fiatal lélek bizonytalan, még forrongásban levő, zavaros emberi artalmának, hogy erről a figyelmet valamennyire elterelje, hogy annak erős, izgatott, őszinte színeit valamelyest tompítsa.

Barátjához, Hartlaubhoz írja Mörike az 1826. évben egy hosszú, őszinte levél záradékául, mintegy megbánva azt, hogy ennyire feltárta magát: „Ich habe es reuen wollen... Mir ist, als hätte ich mir selber eine Ader geschlagen, und Du sähest nun mit Augen das rote Blut, statt dass Du es nur bläulich, durch die Haut hättest gewahren sollen.“¹⁾

Nolten művésztalpa, festészete az a finom, gyöngye bőr, amely alatt élettel tele, meleg piros emberi tartalom folyik, csak gyöngén csillogva át azon a külső finom burkon, úgy amint azt a tartózkodó, érzékeny, fiatal Mörike kívánta! Ugyanezen tartózkodás, ugyanezen irtózás attól, hogy legintimebb lelki tartalmába idegeneknek bepillantást engedjen, vezet i őt arra a gondolatra, hogy költő-lelkét itt egy festő, a Mozart novellában egy zeneművész művésztalpa keresztül szólaltassa meg.

IV.

A fő a regényben az emberi tartalom marad.

Nolten már a regény közepe táján mint kész, tökéletes művész áll előttünk, aki fejlődése tetőpontját elérte. Ettől fogva a művésztalpa-bölcséleti szálak mind gyérekkek lesznek, majd pedig egészen megszűnek. Mikor az emberi fejlődés vonala úgy összebogozódik, mikor a cigányleány s minden hatalom összeesküszik, hogy Ágnes lelkében oly kegyetlen pusztítást vígyenek végbe, Mörike egészen elfeledkezik a festészetről, nem törődik többé semmivel, csak azzal

¹⁾ *Briefe* I. 43. 1.

a csendes leánnyal az erdészlak kis szobájában, s annak tiszta szép, majd örült álmaival.

Természetesen ez nem róható fel hibájául a regénynek¹⁾, csak egyszerűen mint tény konstatálandó. Hiszen éppen ezen elhanyagolása a művészeti momentumoknak akkor, amikor a hatalmas élet beledördül a cselekvényekbe, az, ami elsősorban jellemző Mörikének a művészetről való felfogására. Éppen ez igazán Mörike-féle művészet-philosophia!

A művészetnek ilyen alárendelése megvan már a romantikus Tieck későbbi novelláiban pl. a *Gemälde* címűben, ahol nem a cselekvény van a festészetért, mint *Sternbaldban*; Eduárd is, Eulenburg is elsősorban mint ember érdekel. Ugyanez annyira jellemző Jean Paulnál, nevezetesen a *Titan*-ban²⁾, amely Mörike legkedvesebb olvasmányai közé tartozott, s amely különösen jellemeivel nem csekély hatással volt a „Maler Noltenra“.³⁾ Egész világosan, határozottan mutatja a realis élet erős, kemény vonalainak elsőbbségét a művészet vonalaival szemben a *Grüner Heinrich*, amelyhez a romanticismustól a „Maler Nolten“ alkot organikus átmenetet: *Sternbaldban* minden csupa művészet, csupa művészbüszkeség, amely nem érti meg, amely megveti az életet. Sternbald igazolja Wackenroder I. Berglinger-ének szavait: „Kunst ist eine verführerische, verbotene Frucht, wer einmal ihren süssen innersten Saft geschmeckt hat, ist unwiederbringlich für die tätige lebendige Welt verloren. Das ist, dass die Kunst, die menschlichen Gefühle, die fest an der Seele gewachsen sind, verwegen aus dem mütterlichen Boden entreisst, das ist, dass der Künstler Schauspieler wird...“⁴⁾

Sternbald egész lénye a művészetten csügg. A művészet az az Isten, akitől boldogságát vagy boldogtalanságát várja. Noltent, amikor a többi élethatalmak mind összeesküsznek a megrontására,

¹⁾ Mint pl. G. Schwab, Mörike első bírálója teszi: *Blätter für literarische Unterhaltungen*. 1833. 87. l.

²⁾ V. ö. A *Titan* következő helyét: *Kürschner N. L.* 133 k. 417. l. „Schoppe hatte in des Jünglings (Albano) Herzen grösseres Reich als Dian; denn er nahm das Leben freier, tiefer, grösser, und wenn Dians Lebengesetz Schönheit war, so hiess seines Freiheit, und er ging, wie unser Sonnensystem nach dem Gestirne des Herkules zu.“

³⁾ Különösen Henni s Larkens alakja V. ö. Maync: *Nolten*-kiadásában a bevezetés, 8. l.

⁴⁾ *Kürschner N. L.* 145. k. 78. l.

a művészete sem képes megmenteni. A „Zöld Henrik“-et pedig annak a megismerése, hogy ő nem igazi festő, egyáltalában nem teheti boldogtalanná. Mint egyszerű szürke hivatalnok egészen jól beletalálja magát az életbe, — különösen, miután Julia is visszaérkezik hozzá Amerikából. Belátja, hogy a dolgok szép vonalaiban még nincsen minden megadva, s hogy a szépség egyoldalú szolgálata épp olyan hazug érzelem, mint akármilyen más egyoldalúság.¹⁾

Egyébként, ami egy művészen, mint regényhősben, egyáltalában epikai feldolgozás tárgya lehet, az a fejlődése, a tanulóévei. A romantikus művészregények hősei egész végig fejlődnek, illetőleg akarnak fejlődni az igazi kész művésziség felé, amely nemcsak rajong a művészetért, hanem tényleg tökéletes remekműveket teremt.

Egy kész művészenek művészete, a művészi teremtés maga, mysterium, mely epikai leírásra nem alkalmas, különösen nem Mörike számára, aki a művészi teremtésről lehetséges három felfogás (intuitio-theoria, phantasia-theoria s a logikai functio theoriája)²⁾ közül az intuitio-theoria híve, amely a művészi teremtés actusát az öntudatlanba helyezi s a tudatos, activ beavatkozását a kritizáló észnek s akaraterőnek aránytalanul kisebb jelentőségűnek veszi. Mörike szemében a művészet, a saját művészete is, valami bájos csoda, kegyes isteneknek úgyszólván tudunk s akaratumk nélkül velünk üzőtt játéka:

„Bei hellen Augen glaub' ich doch zu schwanken,
Ich schliesse sie, dass nicht der Traum entweiche
Seh' ich hinab in lichte Feenreiche?

Wer hat den bunten Schwarm von Bildern und Gedanken
Zur Pforte meines Herzens hergeladen,
Die glänzend sich in diesem Busen baden,
Goldfarb'gen Fischlein gleich im Gartenteiche³⁾

A művészi teremtésnek titkait Mörike csak ritkán meri érinteni, s akkor is inkább áhítatos csodálattal, mint kritikus epikai tollal.⁴⁾

¹⁾ V. ö. G. Keller: „Der grüne Heinrich“ Stuttg. u. Berl. 1909. IV. k. 288. o.

²⁾ V. ö. I. Kreibitz: *Beiträge zur Psychologie des Kunstschaffens. Zschrft für Ästhetik u. allg. Kunstwissenschaft* IV. évfolyam. 1909. 532—6. l.

³⁾ Mörikes *Werke* I. 13. o. V. ö. még: *Im Walde, Zu viel* 121. l.

⁴⁾ V. ö. *Maler Nolten* 248. l. *Mozarts Reise* (Krauss kiadása) Mörike összes munkái között VI. k. 253. l. és u. o. 298. l. — V. ö. R. Schaukál cikkét: *Mozart und Mörike: Berliner National Zeitung. Beilage: Die schönen Künste*. 1906. aug. 23. l. oldal „Mörike über die künstlerische Überschattung etc.“

Jellemző Mörikének az élet és művészet viszonyárói való felfogására az a momentum is, hogy az itáliai művészi tanulmányút, amely már a XVI. és XVII. századtól kezdve, s későbbben, különösen Winckelmann és Goethe itáliai útja óta, minden festőre nézve úgyszólván kötelező s elmaradhatatlan, s amely a romantikus művészregényekben mindig kimagasló, mindig főmozzanat, amelytől azután a szálak előre és vissza vezetnek, itt a *Maler Nolten*-ban csak mint visszaemlékezés és csak néhány szóval van megemlítve. A Mozart novellában is van szó itáliai utazásról, de ez is, mint a Noltené csak meglehetősen halvány művészi (s nem emberi) élmény. Mozart atyjával utazott oda, ahol 1770-ben magát néhány fellépésre kötelezte volt.¹⁾ Egy emlék maradt meg élénkebben a fiatal művész lelkében, az emlékezés az utolsó ott töltött estére, amikor a „Villa reale“-ban sicíliai komédiások bájos labdajátékát s csónakversenyét nézte végig. A ragyogó színpompára, a bájos mozdulatokra, a könnyű, kedves kísérezzenére való visszaemlékezésből születik meg azután évek múlva, egészen váratlanul a „Don Juan“ egy bájos táncdala.²⁾

Noltenra nézve az itáliai út művészi fejlődése szempontjából nem volt valami kedvező. A szépnek túlságos gazdag világa, amelyet ott talál, szinte elkábitja, ellenállhatatlan alkotási kedvvel tölti meg, mely folyton új meg új tervek felé hajtja, s nem engedi meg, hogy gondos, alapos technikai kidolgozáshoz jusson.³⁾ És más, mint művészi szempontból, Mörike egyáltalában nem értékeli ezeket az utazásokat.

Nem jut be Nolten és Mozart a forró dél, a túlbőség, a szingazdag, csillogó érzékiség, a pogány világcsodálat és életöröm varázkörébe, amely megmérgezi a lelket. Nem vesznek részt könnyelmű itáliai művészek esti, virágos, boros lakomáin (mint pld. Sternbald) nem hagyják erőiket tipikus, romantikus semmittevésben szétfolyni. Nem elevenedik meg előttük egy Venus márványszobra, hogy őket földi gyönyörre s egy rég letűnt görög mesevilág könnyű derűjére emlékeztetve elbódítsa.⁴⁾ Egyáltalában

¹⁾ Krauss: *Mörikes Werke*. VI. (Mozart) 264. II.

²⁾ U. o. 269—70.

³⁾ *Maler Nolten*. Krauss: *Mörikes Werke*. 1906. IV. k. 38—9. o. Az első „Nolten“-ban, még rövidebben van ez megemlítve a 224. lapon.

⁴⁾ V. ö. Eichendorff: *Das Marmorbild*. — V. ö. Ric. Huch: *Ausbreitung und Verfall der Romantik*: Az egész fejezet a „romantische Sehnsucht“-ról.

nem is időznek soká az olasz milieuban. Mörike maga pedig egyáltalában ott sem volt. Foglalkozni foglalkozott ő is egy itáliai utazás gondolatával,¹⁾ hiszen benne is voltak festői és romantikus hajlamok. De mivelhogy benne mégis a józan, kedélyes sváb természet az uralkodó, amely mindig számol a valóság prózai követelményeivel... finansialis szempontból jónak látta a tervet, mégsem valósítani meg. „Ich habe diese kostbare Wasserschlange, die ich so lange streichelte, endlich doch fahren lassen müssen“ írja.²⁾

És az igazat megvallva ez nem is volt túlságos áldozat tőle. Először is testileg gyenge, úgyszólván állandóan betegeskedő lévén, ilyen messze, fárasztó út gondolata nem nagyon hevithette; kedves sváb erdeiben, vagy a paplak nagy kertjében egy séta egészen kielégíti. Azután lelkileg sem volt ő vérbeli romantikus, s vágyódása nem az az emésztő, izzó, végtelenbe törő romantikus „Sehnsucht“. Az ő lelke nem fárad olyan nehéz, profétáknak való, sötét vergődésekkel s emberfölköti, fenséges sejtésekkel tele utakon, mint Hölderliné a *Patmos*, a *Brof und Wein* s a *Wanderung*-ban.³⁾ A *Wanderung* c. dythirambban Hölderlin a Charisokat akarja megtelepíteni a vad németek között.⁴⁾ Mörikének nem kell messze utazni nehéz utakon a Charisokért. Nem kell, mert a Charisok maguk jöttek oda hozzá, a lelkészlakba!

V.

Bár Nolten nem főképen mint művész játszik szerepet, távol van Mörike attól, hogy a művészet jelentőségét kicsinyelje.

Milyen fenséges érzés az, milyen isteni gyönyör Noltennak, hogy kimondhatja: „Végtelen, tér nyílik meg előttem és ha valamikor kételkedtem is benne, hogy képes leszek-e ezt a bennem előtörő nagyszerű világot, a művészi teremtés derült munkájával

¹⁾ V. ö. *Briefe* I. 156. o. — ²⁾ U. o. 159. o.

³⁾ V. ö. J. Eberz értekezését: *Hölderlins „Nachtgesänge“*. Eberz a javított szövegeket is adja. *Zschrift für vgl Literaturgeschichte* 1906. Neue Folge. 16. 364. ll.

⁴⁾ V. ö. Eberz, i. m. 459—60. „Unter dem Symbol der Reise nach Hellas stellt hier Hölderlin die Versenkung des Ich in sich selber dar, um in seiner geheimsten Tiefe die Charitinnen zu finden, die im höchsten Sinne die immanente Harmonie der Welt bedeuten. Es ist derselbe Process, für den Goethe das Symbol des zu den Müttern fahrenden und aus ihrem Reich den magischen Dreifuss entführenden Faust geschaffen hat.“

felszabadítani, ennek vége; most tisztán látom, hogy csak akarnom kell, s az a világ könnyen, minden erőfeszítés nélkül oda varázsolódik az ecsetem elé a vászonra.“¹⁾)

Milyen élvezet az Larkensnek a fiatal Nolten művészetének tiszta kelyhében napról-napra nyomon kísérhetni a színek, az alakok lassú kibontakozását, hallani belőle a fejlődés zaját.

Akkor is, amikor Nolten fogságba kerül, művész-fantáziája egy ideig egészen elfeledteti vele szomorú helyzetét, annyi derült képet varázsol eléje. A regény második átdolgozásában e helyen Noltennek sikerül Constanze egy gyermekkori arcképét is megfesteni, amely munka azután különösen jó hangulatba hozza.

Mikor Larkens leveléből váratlanul értesül arról, hogy hogy egyengette barátja neki Ágneshez vissza az utat, s a tanácstalanságtól a vegyes érzelmek kínjai közepette majd elvesz, „felizgaltott képzelete, megfoghatatlan gyorsasággal egész sereg festő motívumot varázsol lelki szemei elé, amelyeket valami láthatatlan erőttől hajtva rögtön meg is rajzol, s nagy konturokban ki is fest.

Régen nem volt a festőnek ilyen termékeny, ennyi isteni teremtő erővel tele órája!“²⁾)

Mörike nem győz eléggé hálálkodni a sorsnak a művészet azon áldásáért: „dass die Muse den Künstler bei ungeheueren Übergängen des Schicksals, mit einem holden, energischen Wahnsinn umwickelt, und ihm die Wirklichkeiten so lange mit einer Zaubertapete bedeckt, bis der erste gefährliche Augenblick vorüber ist.“

Azonban az élet nagy, sötét rejtélyeivel szemben a művészet is tanácstalanul áll. — A cigányleány szereplése, Ágnes megörülése s Larkens öngyilkossága, mindez több, mint amennyit elbirna Nolten. Összetörik, s az, hogy művész, már igazán nem sokat segít itt rajta. Sőt ront. Az a körülmény, hogy Nolten elsősorban s mindenáron művész, s még ott is, ahol egy embernek, egy férfinak erős, nagy érzéseire volna szükség, nála a művész beszél, egyik főoka a regény tragikus kifejlődésének.

Larkens is, a másik művész-hőse a regénynek, mérget ivott. Talán mert átdőzsölt, viharos fiatal éveiből mint egy „Abgebrannter des Lebens“ kerül ki, talán mert természete őt a komikus, az

¹⁾ V. ö. *Maler Nolten* (Maync) 84. l.

²⁾ V. ö. *Maler Nolten* (Maync) 248. o.

országszerte ünnepelt nagy komikus babérajaira praedestinálta, mikor szelleme nagy tragédiák alakítására vágyódott, talán mert az, hogy a Nolten életében a gondviselés szerepét játszotta, s Ágnessal Nolten nevében levelezett, tényleg meghozta neki büntetésképpen az Ágnes iránti szerelmet, talán mert utolsó kétségbeesett lépését (hogy megszakítva a kulturvilággal minden érintkezést, egy kis, messze eső városkában műveletlen, durva mesteremberek körében élt tovább mint asztalossegéd) szégyelte Nolten előtt akkor, amikor az menyasszonyával éppen ott keresztül utazva meglátta őt egy piszkos, borgőzzel s lármával tele csapszékben, — elég az hozzá, hogy másnap Nolten, s Larkens művészetének még egy épp olyan nagy tisztelője, a kis város polgármestere, ott állanak a nagy, tragikus véget ért komikus ravatala mellett, s nem tudják megérteni, hogy hogy nem tudták Larkenst erős nagy művészlelkének hatalmas szárnyai a mindennapi kis bajok, az élet piaci lármája fölé emelni.¹⁾

„Warum jenes namenlose Weh — mondja a polgármester — das alle Mannheit, alle Lust und Kraft der Seele bald bänglich schmelzend untergräbt, bald zornig aus den Grenzen treibt, warum doch jene Heimatlosigkeit des Geistes, dies Fort- und Nirgendhinvcrlangen, inmitten eines reichen, menschlich schönen Daseins so oft das Erbteil herrlicher Naturen sein muss! Das Rätsel eines solchen Unglücks aber völlig zu machen, muss noch der Körper helfen, um wenn die wahre Krankheit fehlt, mit einem umso grässlicheren Schein die arme Seele abzuängstigen, und vollends irre an sich selber zu machen.“

Nolten maga is ilyen „Märtyrer des Scheins“. Mint a romantikus regényhősöknél, nála is élet és művészet mint két ellentétes hatalom állanak egymással szemközt, őt is mindenek előtt saját bonyolódott érzelem- és gondolatvilága érdekli, ő is fichtei és romantikus előírás szerint főoglalkozását abban leli, hogy az énjé játékát mosolygva nézi.

Szép mondatokban elhitei magával, hogy mint művész le kell mondania a világról. Szabadonbocsáttatása után beszél erről Larkenssal: „Távol már most minden kízó szenvedélytől, igazán nincs semmi kívánni valóm, minthogy a művészetnek teljesen kielégítő hatalmát érzem, s azt a fenséges egyedüllétet, ahová el kell

¹⁾ V. ö. *Malcr Nolten* (Mayc) 346—7.

jutni mindenkinek, aki a művészet szolgálatába lépett. Én lemondtam a világról, amely ezután már csak annyira lehet az enyém, mint amennyire a — felhő.¹⁾

Mörike e tekintetben nincs Noltennal egy nézetben. Ő sokkal helyesebben értelmezi a művész magányosságát,²⁾ s nagyon jól tudja: „dass es Freuden gibt, die man zu ertragen zu zweien sein muss.“³⁾

Jellemző Nolten önkultuszára, a bonyolultságok s a sötétségek iránti előszeretetére a következő hely:⁴⁾ „Er steht auf, und lässt sich von der träumenden Wirrung der schönen Schattengänge eine Zeitlang willenlos hin und wieder ziehen. So lieblich war die schmerzhaftige Betäubung seiner Seele, so sehr hat er sich in den Wundergärten der Einbildung vertieft, dass, als er nun ganz unvermutet sich am Ausgange des Labyrinths dem hellen nüchternen Tageslichte zurückgegeben sah, dies ihm das unbehaglichste Erwachen war.“

Nolten, aki ennyire kapkod homályos utak, zavartalan egyedülét s bonyolódott labirintusok után, természeténél fogva kerül bele mindjobban a cigányleány sötét, komplikált varázskörébe. Itt függ össze vele pszichologiailag. (A magnetizáló ereje Elsbethnek csak egy romantikus mystikus-physiologiai kapcsolatot teremthetett meg a magnetizált ifjúval.) A világos, józan napvilághoz Nolten éppen úgy nem talál igazán bensőséges, erős viszonyt, mint Ágneshez.

A világ — úgy mondotta volt büszkén Larkensnek — nem tartozik hozzá jobban mint a felhő. A felhőt aesthetikailag nézi, anélkül, hogy azt legbensőbb lényébe igazán felvenni, anélkül, hogy azt nagy akaraterevel, nagy érzelmekkel magának megnyerni akarná, csak messziről gyönyörködik e szép, csalóka tüneményben.

S így tesz valóban sokszor a világgal is; aesthetikai érzelmekkel, az érzelmeknek csak szép látszatával lép eléje ott is, ahol az tőle akaratereős igazi, természetes érzéseket vár. Ami magatartásában Ágnessel szemben (mikor arra a hűtlenség gyanuja nehe-

1) V. ö. *Maler Nolten*. (Maync) 232. l.

2) V. ö. *Brautbriefe*. 50—2. l. és *Briefe* I. 15. l.

3) *Briefe*. I. 184. (1831-ből.)

4) *Maler Nolten*. 379. l.

zedik) olyan különös és nem természetes, az éppen ez a benső hasonlóság az aesthetikai szemlélődéssel.¹⁾

Nolten nem akarja az ügyet erős akarattal, tiszta értelmi belátással a maga egészében megvizsgálni, s az Ágnessel való kibékülésről — beszélhet neki Larkens akármennyit — hallani sem akar. Hiába! A szép látszat nincs többé! „Sie selbst mag zu entschuldigen sein, aber die Bedeutung des Ganzen ist nun verloren. Und wenn ihre Liebe, göttlich neugeboren mir entgegenweinte, ich müsste die Hände sinken lassen, sie fände ihre alte Wohnung nicht mehr.“²⁾

Ez Nolten, aki egy eszme kedvéért mindenre képes, egy édes élő valóság kedvéért, amelynek Ágnes a neve, semmire.

Ágnes ártatlan, s Larkens levelezése révén továbbra is megmarad Nolten iránti szerelmében. Nem tud meg semmit a Constenze-epizodról; Nolten útja hozzá egészen nyitva áll.

És Nolten, mikor értesül arról, amit Larkens érte tett — egészen kétségbe van esve. Egymást üzik zavarosnál zavarosabb gondolatai, s alig tud hová lenni tanácstalan kétségbeesésében. Pedig, hogy a grófnő elveszett számára, ez nem lehet igazi motívuma kétségbeesésének, hiszen ezzel a gondolattal már a fogsága alatt — és pedig elég könnyen — megbarátkozott! Kínlódása most megint ok nélküli s csak látszatkínlódás.

Mörike, amikor idáig vezette a regény fonalát, leteszi a tollat a kezéből, és sokáig elgondolkozik ezen a balga ifjún, aki ilyen haszontalan s képzelt fájdalomokkal majd agyongyötri magát. Azt jól megérti ugyan, hogy a képzelt bajok is... bajok. Isten tudja! Hiszen ő is annyiszor játszott bújócskát maga magával, sokszor nem jelent meg az emberek előtt a maga igazi alakjában³⁾, sokszor elzárkozott a meleg, fényes napvilágtól a maga sötét kis erdei kunyhójába,⁴⁾ ahol gyertyát („roten frommen Kerzenschein“) gyújtott, mesterséges világitást teremtett, s ahonnan bizony csak alig

1) V. ö. Ästhetisches Verhalten dringt nie durch, wird niemals Willensakt oder Vernunftakt, es verweilt bei dem Gefühlswert der Dinge, betrachtet nicht ihre natürliche, volle Wirklichkeit... stb. (Kaarle Laurila: *Zur Theorie der ästh. Gefühle, Zschft für Ästh. u. allg. Kunstwissenschaft*. 1909. IV. k. 522. II. V. ö. Hartmann: *Aesthetik* 12. II.)

2) V. ö. Nolten (Maync) 47. o.

3) *Briefe* I. 27. (1824 augusztus.)

4) *Briefe* I. 15. (1822.)

akart visszatérni a meleg, természetes napfénybe! Hányszor olvasott barátjaival együtt rémes Hoffmann-meséket, s végeszakadatlan beszélgetésekben iparkodott felfedezni azokat a tikos, sötét szálat, amelyekből élete fonódott.¹⁾ Mint Nolten, ő is közel volt hozzá „seinem Leben eine Art dämonischen Character beizulegen, und sich von einem wunderlichen Spiritus familiaris, der in des Vaters Rumpelkammer spukt, gegängelt zu fühlen“²⁾ Csakhogy ő azért mégis szívesen vette rendes körülmények között, ha a nap meleg, tiszta fénye szinte egészen a szívéig beragyogott, mégis szívesen vette, ha idősebb nővére, Lujza segített neki saját magával tisztába jönni,³⁾ s belátta, hogy a magányosságnak az a természetellenes keresése, tulajdonképen csak tettetés volt, s nem igazi kedvtelés. Hál’ Istennek ő nem gondolja, hogy a világ, s főként, hogy csendes, szép menyasszonya, Lujza csak annyi neki, mint a felhő! Lujza neki nemcsak szép, festői kép, hanem eleven, plasztikus valóság „das wie es sich in seinen Räumen bewegt, Alles ausfüllt mit seinem eigensten Wesen, mit seiner, stillen seligen Gegenwart,⁴⁾ „klar und blühend, wie der lichte Morgen selbst“.⁵⁾ Mörrike alaphangulata mégis csak egy goethei vidám „Hinein ins Leben!“ Lelkében néha annyira benne érzi a földi életnek egész vidám teljességét, hogy szinte el sem bírja.⁶⁾

Egy délután — egy esős, unalmas délután — Mörrike kedvetlenül ödöng egyik szobájából a másikba, nincs kedve semmihez. Messze vannak mind a jó barátai, messze van Lujza, a papi teendőivel mára készen van... nagyon elhagyatottnak érzi magát. Véletlenül kezébe akad egy bájos rajz, amelyen Lujzát örökítette meg két kis barátnőjével. Emlékezünk, mint vigasztalták meg Noltent fogságában festői fantáziájának játékos képei, s mint talált örömet Constanze gyermekkori arcképének megfestésében és szemléletében. Mörikét ez a kezébe akadt kis rajz még jobban lehangolja. „Óh — gondolta — miféle oktan pazarlás itt minden vonás. Az a számtalan búzgó és szeretetteljes tekintet, amelyet

1) *Briefe* I. 96. (1828 nov.)

2) *Maler Nolten* (Maync) 233. l.

3) *Briefe* I. 27—8. o.

4) *Brautbriefe*. 47. o.

5) *Brautbriefe*. 12. o.

6) *Mörikes Werke* I. 18. o.

erre a rajzra vesztegettem, inkább magán Lujzán pihenhetett volna, a ki csak három lépésnyire ült tőlem !¹⁾

Ez Mörike, akit reproductiók, képek, művészi érzelmek nem kárpótolnak egy igazi édes valóság távollétéért, akit az első kakuk-szó tavasszal őszintébb lelkesedéssel tölt el, s őszintébb könnyekre fakaszt, mint Haydn leghatásosabb tavaszi cantateja !²⁾

Nolten művészetét elnyomja az élet, Mörikéét hatalmas, erős lángra lobbantja !

Mörike újból felveszi a tollát s a regény megszakított fonalát újból tovább szövi. De még előbb nem állhatja meg, hogy ki ne fejezze csodálkozását és rosszalását Nolten romantikus, mesterkélt magatartása fölött, aki bonyolódott hangulatok és gondolatok labirintusa között tévelyeg, ahelyett, hogy örülne annak, hogy Ágneshez visszamehet. „Wer war unglücklicher als der Maler, — írja — und wer hätte glücklicher sein können als er, wäre er fähig gewesen, sich über die Umstände zu erheben, und eine klare Übersicht seiner Lage zu erhalten.“³⁾

Mörike itt már határozottan különválasztja magát Noltentől, érzi, hogy annak viszonya a művészethez nem természetes. De hogy ezt érezhesse, át kellett élnie Nolten festőnek szerencsétlen végű regényét. E részben tehát a „Maler Nolten“ azon költői művek közé sorozható, amelyek költőjük számára élmények, „welche ihm einen Zug des Lebens aufschliessen“, s amelyeknek pszichológiáját olyan finom vonalakkal rajzolja Dilthey.⁴⁾

1) *Brautbriefe* 85—6. o.

2) V. ö. *Brautbriefe*. 109. l.

3) *Maler Nolten* 247. l.

4) Dilthey: *Erlebnis und Dichtung*. 1910., különösen 195. II.

MÁSODIK RÉSZ.

I.

A *Maler Nolten* még egy tekintetben fontos elemény Mörike számára: megmutatja neki, hogy a lét értelmének mély magja mint problema nem az ő számára való. A *Maler Nolten*ban nagyon sok a mystikus, irrationalis, sötét elem, amely rontja a regény tiszta művészi hatását. Mörike későbbi műveiben ilyen zavaró kísérteties sötétségek nincsenek. S valószínűleg ez a második tény — amint ez a következőkből kitűnik — okozata az elsőnek.

* * *

Lionardo da Vincinek van egy mondása, amely szerint: aki fény és dicsőség után vágyódik, ne féljen a sötétségtől! A sötétség magában véve nem valami rossz, s épp olyan jól elviselhető ránk nézve, mint a világosság. Túl vagyunk már azon, hogy a művészet csak, vagy főként az emberélet világos oldalait tüntesse fel. Célja s lényege a művészetnek nem élvezet, amint azt egy aesthetikai irány követelte, hanem az, hogy a művész érez és éreztet. Megéreztetni velünk az élet jelenségeinek különböző értékét, megéreztetni velünk, hogy mit tesz az: embernek lenni!¹⁾

Amit ma egy művészmunkától kívánunk, főként az, hogy belőle egy határozott, zárt művészegyéniség, egy temperamentum lehetőleg hatalmasan buzogjon elő.²⁾ Hogy az illető művész genius a sötétség vagy a világosság szellemével rokon-e inkább, a művész értékelésében nem játszik döntő szerepet. Festőink nem félnek már nyitva hagyni a műterem ablakát, hagyják a világosságot, napot,

1) K. Laurika: *Versuch einer Stellungnahme zu den Hauptfragen der Kunstphilosophie* B. 1903. 108, 110, 95. I. V. ö. Volkelt: *Aesthetik* 1905. I. 589. I.

2) I. Richter: *Die Entwicklung des künstlerischen Gedankens*. Leipzig 1909. 75. I.

levegőt teljes erővel beözönlenni; másrészt azonban van érzékünk a Maeterlinck-féle drámák finom, tragikus félhónalgya iránt is. Megnagyobbítjuk az élet boldogságának és szépségeinek felületét,¹⁾ de másrészt: „nachtwärts“, „abendwärts“, „schattenwärts“ (Nietzsche kifejezései) is tovább mentünk az élet titkainak keresésében. Oly világban élünk, amelyben az emberi gondolkodás igazságosabb és szomjasabb az igazságra, mint valaha. „A történeti ideálja ennek az új kornak, a forrás, amelyből új, gazdag jövővel kecsgetető művelődési formák fakadhatnak, Rembrandt.“²⁾ Így hangoztatja ezt a „Rembrandt-német.“ Rembrandt, a legegyénibb, tradíciótól legfüggetlenebb művészt, Rembrandtot az ő mély nagy árnyékaival, s mély nagy igazságaival üdvözöljük mint korunk vezetőjét, nevelőjét!

A sötétség magában véve tehát nem rossz, csak a vele való elbánás legyen megfelelő.

Raphael Mengs, Winckelmann kortársa, egy művében: *Gedanken über Schönheit und Geschmack in der Malerei* (III. cap. §. 2.) finom megjegyzéseket tesz arra nézve, hogy hogy viszonylik Raphael és Correggio az árnyék kezelését illetőleg: „Raphael, aki ambícióját a jelentőség s az igazság visszaadásába helyezte, megelégedett a fény és árnyék olyan elosztásával, amilyent a természet mutat. Utánozza az árnyékot, amelyet a természetben talál, s nem akar azon eszményítéssel változtatni. Correggio ezzel szemben felismerte, hogy milyen nagyszerű eszköz lehet a hatás elérésére a fény és árnyék célhoz idomított kezelése, kerül nagyon éles világosságot és enyhíti a mély árnyékot visszatükrözések által. Nem úgy jár el mint Raphael, hanem oda tesz fényt és sötétséget, ahol leghatásosabbnak találja. Ha a természet szerint nem esik fény vagy árnyék a kívánt helyre, mesterségesen tesz oda valami világos vagy sötét tárgyat, húst, ruhát vagy mást, úgy, hogy a kívánt fényhatást mégis létrehozta. Így azután egész új szépségeket sikerült teremteni.“

Ha ezeket a megjegyzéseket átvetítjük a költészet területére, különösen szemünkbe tűnik mély jelentőségük. A költészetben is az „árnyék“ kezelésében csak két lehetőség van. Vagy jogosult az árnyék a dolgok természeténél fogva, vagy a hatásos sötétséget kereső művész művészeténél fogva. Árnyékok, amelyeket a művész

¹⁾ Maeterlinck: *Alte Blumen. Propyläen* (München.) 1907—8. 717. l.

²⁾ „Rembrandt als Erzieher“ 1891³⁸, 9. l. stb.

tisztán a sötétség iránti előszeretetből alkalmaz, amelyeket sem a dolgok természetes rendje nem igazol, sem igazi művészi szándék nem ment, mindig visszatetszők.

Ami a *Maler Nolten*-ban szép, az a pszichológiai rajzok finom művésziessége; ami tökéletlen, s legkevésbé elégit ki, az árnyék kezelésének helytelen módja.

II.

Azon képek között, amelyekkel Nolten Theobald festői hírnevét megalapítja, van egy egészen sajátos, amely zene mellett táncoló kísérteteknek éjjeli mulatozását ábrázolja. Az előtérben, mohos sziklatömbön ül a főalak. Lehajtott fejű, merengő fiatal leány, aki egy sziklafalhoz támasztott gótstilú orgonán játszik. A sziklafal mellől forrás buzog elő. A leány, mintha ezeknek a lábai mellett elzúgó haboknak zajára figyelne inkább, mint a saját, orgonajátékára, vagy mintha egyáltalában elfeledkeznék a körülötte levő világról, s egy idegen világ sötétségébe bámulna bele, olyan tétova tekintetű s álmatag.

Ezzel a képpel, illetőleg a cigánylánnyal, akit a kép ábrázol, függ össze minden, ami a regényben romantikus és sötét elemnek nevezhető.

Ez a mystikus szép álomalak, úgy, amint a képen ábrázolva van, nagy hasonlóságot mutat már egész beállításában az éj alakjával, amelyet Mörike szintén képben, egy merengő nőalak képében, akinek lábai előtt hullámok zúgnak el, fog fel és ábrázol:

„Gelassen stieg die Nacht ans Land

Lehnt träumend an der Berge Wand . . .

Keck . . . rauschen die Quellen hervor

Sie singen der Mutter, der Nacht ins Ohr

Vom Tage,

Vom heute gewesenem Tage.

Das uralt alte Schlummerlied . . .

Sie achtet's nicht, sie ist es müd'“.¹⁾

A „szent éj“, aki hárfája fölé hajolva, néha álmatagon ujjai-
val a húrokba kap,²⁾ hasonlít már külsőleg is az orgonajátékos

¹⁾ Mörikes Werke I. 100. 1.

²⁾ U. o. 116. 1.

cigányleányhoz. Még nagyobb közöttük a lényegbeli, mondhatnám a lelki rokonság.

A Mörike éjszakája s a cigányleánya fölött s benne egyaránt a zene hangulatban erős, tárgyképzetben elmosódó, mystikus geniusa lebeg. Inkább zenél mint beszél az éjszaka is, a cigányleány is. Már az első képen Elsbeth orgonán játszva van ábrázolva; orgonabúgás kíséri utolsó szereplését is, amikor azon a viharos éjszakán kísértétként elragadja magával a festőt. Sokszor van szó csodás, mély, szinte félelmes énekéről. H. Maync Mörike biographiájában megjegyzi,¹⁾ hogy a cigányleány szavai önkénytelenül is zenei, iambikus menetet vesznek.

Mörike éjszakájában: „hallani csodálatos hangokat, melyeket a langyos szél kedvtelve hordoz; az éjjeli szellő csilingelve futja végig a fiatal berket, miközben a kék levegőben finom szálak alig hallhatóan úszkálnak.“²⁾ Hallani a föld erőinek suttogó zaját, amely belevegyült a levegőbe.³⁾ Ez az éj, amíg „végig lépked a fekete bársonyon, amely csak nappal zöld, zenei neszt támaszt.“⁴⁾

„Wie ein Gewebe zuckt die Luft manchmal
Durchsichtiger und heller aufzuwehen;
Dazwischen hört man weiche Töne gehen
Von sel'gen Elfen
Die im blauen Saal
Und fleissig mit Gesang
Silberne Spindeln hin und wieder drehen“⁵⁾

„Az éj az összes pantheista mystikusok számára a feltétlen szabadság állapota, amelyben, nem zavarva az öntudat s a nappal tolakodó világosságától, a lélek nehéz szárnyai lassan emelkedni mernek. A lélek ezen éjszakájában, amelynek titkos öléből minden nagy születik, énekelte Hölderlin is az ő *Nachtgesang*-jait.“⁶⁾

Hölderlin éjszakája már egészen más, mint Mörikéé. Hölderlin

¹⁾ H. Maync *E. Mörike*. 1913. 156. l.

²⁾ *Maler Nolten*. 119. l.

³⁾ U. o. 120. l.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ U. o.

⁶⁾ V. ö. I. Eberz: *Hölderlins Nachtgesänge*. *Zschft für vgl. Literaturgeschichte*. 1906. Neue Folge 16. 365. ll. Eberz itt a szóbanforgó költeményeknek javított szövegét is adja.

éjjele mély nagy sötétség. Holdvilág és — a Tiecknél annyira jellemző — hatásos megvilágítások nélkül. Tieck éjszakájáról megjegyzi Steinert: „Tieck löst die Ruhe der lichtlosen Dunkelheit in ein hastiges Durcheinander, in durcheinanderzuckende Schimmer auf; der Mondschein wird in zauberische Widerscheine geteilt... und keine Nächte ohne Mondschein.“¹⁾

Keres érdekes színhatásokat is Tieck. Leírja, mint emelkedik az égnek a hegy tetején egy viharvert rom, félelmetesen, a hold fényétől fehérén,²⁾ leírja, mint játszik a holdfény mystikus kékes fénnel az erdő szellemasszonyának drágakövekkel kirakott tábláján, amelyet egy hívének ad,³⁾ s hogy mint lesz a nappal sápadt arany-pénz, amelyet egy ifjú éjjel maga előtt számol, ujjja minden érintésére mind pirosabb s égőbb.⁴⁾ Tieck számára az éj főként mint új fény- és színhatások létrehozója jön figyelembe.

Hölderlin, valamint a vele sokban rokon Nietzsche éjszakája tele van démoni hatású hallucinációkkal, csodás mély kinyilatkoztatásokkal. Hallják úgy, mint kevesen: „was spricht die tiefe Mitternacht,“ érzik, hogy: „die Welt ist tief, tiefer als der Tag gedacht.“⁵⁾

Ahány költő, annyiféle a viszonyuk az éjszakához. Hölderlin és Nietzsche töprengve küzködnek megérteni az éj beszédét. Novalis boldogan mélyed el az éj titkaiba; neki nem annyira sok gondot ad az éj, mint sok boldogságot. Ő otthont, kedves otthont lát az éjszakában, amely „magánál hordja a kulcsokat a boldogok lakásába“,⁶⁾ örömmel üdvözli a halál „ifjító hullámaival.“⁷⁾ Ő fent állott már egyszer a világ határán, s átnézett az új birodalomba, az éj lakásába, de hogy kívánczik tehát onnét vissza, a világosság örökösen nyugtalan országába.⁸⁾ Mint Wagner Tristan és Isolde-jánál, Novalisnál is összefolyik az éj szeretete a szerelme szeretetével.⁹⁾

1) Steinert i. m. 63—4. és 71. l.

2) Tiecks *Werke (Meyers Klassiker)* II. 56. l.

3) U. o. 50. l.

4) U. o. V. ö. a *Sternbild* több helyét is pl. *Kürschner N. L.* 146. k. 362. l. stb.

5) *Nietzsche: Also sprach Zarathustra.* Leipzig, 1896. 465. l.

6) Novalis *Hymnen an die Nacht* II. Hymne.

7) IV. Hymne.

8) IV. Hymne.

9) V. ö. Wagner: *Tristan und Isolde.* Breitkopf und Härtels Textbibliothek. Nr. 151, 53. l.

Lenau éjszakája sápadt, csendes, a halál hangulatával van tele:
 Todesruhe deckt die Höhen
 Die verlassenen Felsenklippen
 Kein Gesträuch und keine Blume
 Auf des Abgrunds bleichen Lippen¹⁾
 Auf dem Teich, dem regungslosen
 Weilt des Mondes holder Glanz,
 Flechtend seine bleichen Rosen
 In des Schilfes grünen Kranz.²⁾

Valami fáj ennek az éjszakának, de nem mondja: néma mint egy fájdalomtól, valódi vagy képzelt fájdalomtól, dacosan összeszorított száj. Még abban az eichendorffi könnyű, békés hangulattal kezdődő éjbe is beleharsannak szomorú postakürthangok, egy halott postakocsis kedves nótái.³⁾

Annál mozgalmasabb, szinesebb, idegesebb Hofmannsthal éjszakája. Hofmannsthal úgy látszik Tiziántól tanulta az éjet nézni, azért úszik nála minden csillogó veneziai szín- és formapompában. Úgy tűnik fel neki:

„Als ginge durch die blaue Nacht,
 Die Atmende, ein rätselhaftes Rufen“
 s úgy találja, hogy: „nirgends Schlaf in der Natur.“

Ideges lelke nem engedi még éjjel sem aludni a természetet:

„Mit Atemholen tief und feuchten Lippen
 So lag sie (die Natur) horchend in das grosse Dunkel
 Und lauschte auf geheimer Dinge Spur.
 Und sickernd-rieselnd kam das Sterngefunkel
 Hernieder auf die weiche, wache Flur...
 Und alle Früchte schweren Blutes schwellen
 Im gelben Mond und seinem Glanz, dem vollen...
 Und es erwachten schwere Harmonien...
 In weissen, seidig weissen Mondesstreifen
 War liebestoller Mücken dichter Tanz,
 Auf dem Teiche lag ein weicher Glanz
 Und plätscherte und blinkte auf und nieder...
 Ich weiss es heute' nicht, ob's die Schwäne waren,

1) *Der nächtliche Gang.*

2) *Schilflieder.* Nr. 5.

3) *Der Postillon.*

Ob badender Najaden weisse Glieder,
 Und wie ein süsßer Duft von Frauenhaaren
 Vermischte sich dem Duft der Aloe.“¹⁾

Hofmannsthal éjszakája fölött az érzelék s az érzések modern hyperculturája lebeg, amely folyton formát keres, nem tűri a formátlanságot, míg végre a formák egészen elnyomják színes, örökké éber, nyugtalan vonalaikkal.

Szükséges pedig, hogy az örökké formák után vágyódó éber, tudatos szellem néha kipihenje inagát a tudattalan, álmodó, formátlan őstermészet ölében, különben, elnyomja a formák súlya!²⁾

Mörike éjszakája, ott, ahol igazán tipikus alakjában mutatkozik, nem a formát, nyugtalanságot kereső szellem belecsillogása az álmodó éjjeli természetbe, hanem ellenkezőleg az elmosódó, álmodó természet ráborulása az éber, tudatos, világos forma-világra. Nem a szellem, hanem a természet éjszakája, az alak-talan, őseréjében hatalmas természet éjszakája, a következő nap születése:

„Horch! Auf der Erde feuchtem Bauch gelegen
 Arbeitet schwer die Nacht der Dämmerung entgegen.“
 És: „Im Schoss der Erde, im Hain und auf der Flur
 Wie wühlt es jetzo rings in der Natur
 Von nimmersatter Kräfte Gährung,
 Und welche Ruhe doch.“³⁾

Ez az éj felbontja a jelenségeket titkosan működő erőkre, a világos körvonalakat felváltja nyugodt elmosódás, az egyest az általános, a szellem életét a természet álma, a képet a zenei hang.

Nietzsche és Hölderlin éjszakája töpreng, beszél; Tiecké, Hofmannsthalé tetszelegve, idegesen csillog, mozog; Lenaué szenved; Mörikéé zsong-bong.⁴⁾

Nem mintha az éjszaka problémái és tanításai egyáltalában nem érintették volna Mörikét is, és nem rabolták volna soha el nyugodt álmát. Mint Ágnes atyja, az erdész a *Nolten*-ban, ő is

1) Hofmannsthal: „*Tizians Tod.*“ *Die Gedichte und kleinen Dramen von Hofm.* Leipzig, 1911. 47. ll.

2) Több éjszaka-typust fölösleges volna ismertetnem. Ezekből is látható, hogy mennyire jellemző az a költőre nézve, hogy hogyan fogja föl az éjszakát.

3) *Maler Nolten.* 119, 120. l.

4) V. ö. Mörikes Werke I.12: „*Mitternacht summt um euch.*“

tudja, hogy: „es denkt und lernt sich ja Manches so von Mitternacht bis an den hellen lieben Tag.“¹⁾

Néha alig tud aludni;

„So wühlet mein zerstörter Sinn

Zwischen Zweifeln her und hin,

Und schaffet Nachtgespenster,²⁾

és hosszúnak találja az éjjelt:

„Hüter, Hüter, ist die Nacht bald hin?“³⁾

„es dämmert so lange.“⁴⁾

A vak kertésziú a „Nolten“-ban, Henni, amikor Ágnes holttesténél virraszt, s a nyitott ablakon kibámul a viharos éjbe, úgy érzi „mintha a százhangú szélben a teremtmények rab, megkötött lelke sóhajtana, türelmetlenül várva az isteni megváltást.“ Mint Novalisnál, nála is „sein ganzes Denken und Empfinden war (jetzt) nur ein trunkenes Loblied auf Tod, und Verwesung und ewiges Verjüngen.“⁵⁾

Mindez azonban csak különleges, kivételes vonás Mörikének az éjről való felfogásában, legigazibb lényege nem ahhoz a nagy dolgokat beszélő, problémákkal terhes, hanem a zsongó-bongó, zenélő éjszakához vonja. Arra született, hogy az éjszaka zsongó zenéjét meglesse, s nem hogy problémáit fejtegesse. S az ő éjszakája akkor a legszebb, akkor a legigazibb, amikor zsong-bong, zenél.

Mint az éjszakával, úgy bánt el Mörike a cigányleánnyal is.⁶⁾ Lényének elmosódó, értelmetlenül, mysticusan zsongó zenéjét, lyrai tartalmát szerencsésen lesi el s fogja föl a Peregrina-dalokban.

Csakhogy a cigányleány nem éj (helyesebben nem csupa éj), amelyet Mörike akkor, amikor zeneileg, lyraileg felfogott, egészen felfogott, — hiszen Mörike éjszakájának nincs is más, mint lyrai tartalma, — hanem regényhősnő is, akinek mint epikus alaknak

1) *Maler Nolten*. 278. l.

2) Mörikes Werke. I. 31. l.

3) U. o. 125. l.

4) U. o. 31. l.

5) *Maler Nolten*. 423. l.

6) A cigányleánnyól, Mörikének Meyer Máriához való szerelméről (Meyer Mária a Peregrina s valamennyire az Elsbeth a *Nolten*-ban.) v. ö. Maync: *E Mörike* 1913. 65—81. ll.

nem vált előnyére, hogy Mörike közte s az éj között olyan mély, erős kapcsú associatiót teremtett. A regényhős lehet ugyan áthatva a költő subjectiv, lyrikus lelki életétől, de jelentősége még sem ebben van, hanem abban, hogy az epikai cselekvénynek reá eső részét hordozza.¹⁾

A Maler Noltenban a cigányleányban is, a cigányleányon kívül is, túlnyomóak a subjectiv elemek. Egész csomó példát lehetne felhozni, ahol szép képeket, finom hangulatokat, reminiscentiákat kapunk tárgyilagos epikai indokolás és fejlemények helyett. Már mikor a regényt írja, hangsúlyozza Mörike, hogy ebben tulajdonképpen csak egyet akar: „Ich will... mein Wesen aussprechen, um mich dann für immer mit dieser subjectiven Masse quitt zu machen,²⁾ s egy sokkal későbbi Paul Heyse-hez írott levelében maga is hibáztatja: „diese falsche Manier von sich selber zu reden.“³⁾

III.

A cigányleány alakja, s a vele járó irrationalis, romantikus, sötét elemek — amelyeket G. Schwab, Th. Vischer óta divatban van a regény elhibázott mivoltáért felelősekké tenni — alapjukat Mörike lyrikus subjectumában találják, amely öntudatlanul az egész regénynek inkább élmény jelentőséget mint epikai értéket ad. S mint élmény, a regény el nem lehet Elsbethnek, bár epikailag hibás alakja nélkül.

A cigányleány alakjában Mörike akkori világnézetének két főáramlata fut össze. Mörike érezte a Meyer Máriával való epizód után, hogy mennyire termékenyen hat egy fejlődő költői lélek fantáziaéletére egy olyan démoni szép, titokteljes származású, s hozzá még álomkóros tüneteket mutató (tehát annál érdekesebb) nő szerelme. Amikor látnia kell, hogy Mária különös varázsa inkább kalandornői, mint romantikus jellegével függ össze, s hogy egyáltalában nem az a nő, aki fiatal becsületes, tiszta lelkivilágába — amelytől mindvégig bámulatos energiával tudott távoltartani minden idegen elemet — egy igazi szerelem szenvedélyét vihette volna, szakít vele. Nehezen, de határozottan. „Ihr Leben“ — írja egy akkori

1) E. Weber: *Die epische Dichtung*. 1909. 75. 28—9. 1.

2) Mörikes *Briefe*. I. k. 108. 1.

3) *Briefe*. II. 256. 1.

levelében Lujza nővérének!) — „so viel ist gewiss, hat aufgehört in das Meinige einzugreifen, als ein Traum, den ich gehabt, und der mir viel genützt hat.“ Megemlítendő másrészt, hogy Mörike a *Maler Nolten* keletkezése idejében kelleténél többet foglalkozott azzal a gondolattal, hogy életünk tulajdonképpen csak játékszer titkos idegen hatalmak kezében. Amit Wilhelm Meisterről mond a „Gesellschaft des Turms“, egy tagja: „abban a korban van, amelyben az ember legelevenebb hajlamait szereti magasabb lények akarátának tulajdonítani,“²⁾ még inkább áll a *Maler Nolten* írójára.

Nolten regényében egy ideig Larkens játssza a gondviselés szerepét. Amikor Nolten Constanze grófnőnek bevallja szerelmét; azt hiszi, hogy ezzel egy Isten intésének tett eleget. Ágnessel való szerelmének, s ezzel az egész regénynek tragikus vége pedig a cigányleány sötét hatalmának van betudva. Mikor Ágnes tulajdonképpen csak azért megy tönkre, mert Nolten szerelme, amelyre egész életét akarja építeni, nem elég erős. Így persze a regény egész pszichológiája meg van zavarva.

A szerelemnek, mint élettényezőnek, mint nevelő s lelket fejlesztő hatalomnak szerepét Mörike akkor, amikor a regényét írta, már tisztán látta. Magatartása Meyer Máriával és Rau Luizával szemben világosan mutatja, hogy e tekintetben már megvolt a maga tiszta, szilárd, megállapodott álláspontja. A szerelem, mint élettényező, nem volt a *Maler Nolten* költőjének már megoldandó problema. Annál inkább problema előtte akkori világnézetének másik jellemző áramlata, a gondolat, hogy idegen, sötét hatalmak életünkbe folyton belejátszanak. Elég itt utalnom Mörike akkori leveleire, (amelyekben roppant élénk érdeklődést mutat éppen ezen dolgok iránt), J. Kernerrel való szoros barátságára (akinek házában 1829 augusztusában hal meg a híres „Seherin zu Prävorst“), Eschenmayer munkáival s Hoffmann borzalmas meséivel való buzgó foglalkozására, hogy lássuk, mennyire komolyan foglalkozott Mörike ezzel a problémával, s hogy mennyire kínozta őt az emberi tudásnak éppen ez irányban való bizonytalansága. Mörike világnézetének ezen oldala mint problema kerül bele a regénybe. Ha az egész regényre nézve áll s feltűnő, „hogy mennyire moralizál, kalkulál Mörike, mennyire mérlegeli az érveket pro és contra,

¹⁾ Maync: *E. Mörike*. 1913. 67. 1.

²⁾ *Kürschner N. L.* 96. k. 65. 1.

mintha éppen ekkor jönne a dologgal önmaga is tisztába,¹⁾ különösen áll ez s jellemző azokra a részekre nézve, amelyekben a cigányleány játszik szerepet. És pedig a cigányleánynak nem emberi, nem női, hanem emberfölötti, szellemszerű mivoltán van a nyomaték. Das Zigeunermädchen — írja róla Ric. Huch²⁾ — ohne dass er es ahnt, des Helden nahe Blutsverwandte, erscheint als Sinnbild der dunklen Unterströme seines Wesens, der ihn von dem Wege, den sein Bewusstsein ihm vorschreibt, weglockt in Verirrung und Untergang. Ihr Auftreten deutet auf verborgene Bezüge, die aber den Charakter des Unterirdischen, des Unbewussten bewahren.“

Ez a körülmény a regény élelménymivoltából egész könnyen magyarázható, mert hiszen a problema, amely a Maler Nolten íróját elsősorban foglalkoztatta, ez volt: az ember s a titkos sors-hatalmak, a lélek világos, tudatos, és sötét, tudattalan részének egymáshoz való viszonya. Az ember s ember, a férfi és nő viszonya, az élet s a lélek tudatos tényezőinek kölcsönhatása a regényben finom pszichológiai művészettel, biztos kézzel van rajzolva s bemutatva. Az embernek a szellemvilággal való kapcsolatára nézve Mörike nem rajzokat ad, hanem kérdéseket tesz föl.

Egy alkalommal Nolten és egy polgármester, akinél menyasszonyával együtt látogatóban van, mindenféle különös, rejtélyes történetek elmondásával mulattatják egymást, s a végén a polgármester megkérdezi: „Was halten Sie von dieser Manifestation eines Abgeschiedenen, lieber Maler?“ — Theobald éppen felelni akar, amikor Margot, a polgármester leánya, és Nanette, Nolten huga izgatottan berohannak a szobába, s újságolják, hogy egy különös cigányleány van a kertben, aki félelmes, csodás hangokon énekel. Theobald megrendülve lép az ablakhoz.³⁾

Nolten itt nem azért nem felel a polgármester kérdésére, mert ez az incidens közbejön, hanem fordítva ennek az incidensnek azért kell közbejönni, hogy Nolten-Mörikének ne kelljen abban a dologban véleményt mondani. A kertben felharsan a cigány-

1) Maync: *E. Mörike*. 158. 1. (1913².)

2) Ric. Huch: *Ausbreitung und Verfall der Romantik*. 1908², 228. 1. — A cigányleány képviseli a regényben a „Schicksal“-t. V. ö. Th. Ziegler *Studien und Studienköpfe*. Schaffhausen 1877. Nr. 8. *E. Mörike* 281. 1.

3) *Maler Nolten*. 387—8. 1.

leány örült éneke, s a kérdés marad kérdés. Ez a kis jelenet jellemző az egész regényre nézve.

Ágnes megőrül, s néhány napra rá egy száraz kútba veti magát. Nolten végképen le van sújtva. Csak egyet óhajt még: „Dass eine Gottheit diesen mattgehetzten Geist weich bettend in das alte Nichts hinfallen liesse! Und doch, wer kann wissen, ob dort nicht der Knoten nochmals verschlingt!“¹⁾

Néhány nap múlva őt is holtan találják meg egy reggel szobájában, azon éjszaka után, amelyen Henninek olyan különös kísértetlátomása volt, mintha Elsbeth szellemalakja karjaiban tartaná a festő szellemalakját, s a két árnyék zúgva elsuhanna mellette ki a viharos éjbe.

A kérdések, kérdések maradnak, de a problema Mörikére nézve mégis megoldódik, igaz, hogy negative, — Nolten tönkremegy a cigányleány s a sötét sorshatalmak, a tudattalan sötét momentumok kultuszában — de megoldódik. Helyesebben: Mörike megszűnik ezután vele mint problémával foglalkozni. A *Maler Nolten*-ban Mörike az, aki: „Warheit suchte, Bilder fand“. S hál' Istennek többé nem is keresett így igazságot; megmaradt az ő szép képei mellett.

Ruskin egy helyen finom különbséget tesz a festők két osztálya, a fényemberek s színemberek között. „A szín útját járják vidám, természetes, egészséges emberek, akik túlságosan boldogak ahhoz, hogy mélyen gondolkozzanak, akik élénk fantáziájukkal maguknak az igazi rendes élet mellé egy játék-, egy áloméletet is teremtenek. Nagyon megelégedettek ezek az emberek, nem kívánnak több világosságot, mint amennyi éppen körülöttük van, nem látják a sötétséget, hanem csak azt, hogy az ég, a tenger, a föld... kék és zöld. A világos és sötét útján nagy, erős gondolkozású emberek járnak, akik forró vággyal vannak eltelve az igazság iránt, akik keresik a tiszta világosságot mint olyant, s félnek a sötétségtől mint olyantól. Keresnek igazságot és substanciát, keresnek formát a földön, s világosságot az égen, s ehelyett formátlan-ságot találnak a földön, és éjszakát az égen...“²⁾ Mörike a *Maler*

¹⁾ A *Maler Nolten* dissonans végakkordjáról s általában a Mörike etikájának a keresztény-katholikus etikához való viszonyáról: K. Braig: *Unter der Gemmüwand Aforismen über Mörike a Gottesminne* 4. évfolyamában (1906) különösen 442—3. l.

²⁾ Ruskin: *Lectures on art* 1870. Cook kiadásában, (London, 1905.) 139-40. l.

Nolten szomorú végén okulva, nem merészkedik többé a színek birodalmából a világosság és sötétség nehéz útjára.

A cigányleány alakja azonban mindehhez okvetlenül szükséges volt. *Elsbeth* nélkül a *Maler Nolten* nem élmény. Azt kívánni tehát, hogy bár mellözte volna *Mörike* egészen a cigányleány-motivumot¹⁾ a velejáró mystikus, irrealis elemekkel együtt, annyi mint a regény emberi jelentőségét a művészi kedvéért egészen figyelmen kívül hagyni.

Mert művészi szempontból csakugyan lehet *Elsbeth* alakja ellen kifogásokat emelni, és bizonyos az, hogy *Elsbethre* inkább *Mörikének* mint a regény epikai fejleményének volt szüksége. A regény pszichológiai problémája, *Ágnes* és *Nolten* regénye, egészen jól megoldódik *Elsbeth* nélkül is. *Nolten* vallomásában a grófnőhöz való eltévelyedésről, amely *Ágnest* örüllté teszi, szó sincs a cigányleányról.²⁾ Azonban művészi szempontból sem maga a motivum rossz, hanem csak „az árnyék kezelése.“

IV.

Maga a cigányleány motivum nem rossz, sőt erős festői és költői hangulattartalma miatt éppen nagyon jól értékesíthető.

Egész sajátos megjelenése, barna vihartépett ruhája, finom barna bőre, szemének örült, idegenszerű, sötét csillogása, amelyben *Nolten* az életének titkos értelmét keresi, hontalan ideoda bolyongása, mindez, ad valamit lényé sajátos mély hangulattartalmához, *Mignonra* emlékeztető szenvedélyes odaadása *Noltenhez* egyaránt tiszta, vad és vonzó.

Van valami bensőséges és megható egész lényében, amely hiányzik a *Müllner (Schuld)*, a *Brentano (Vom braven Kasperl und schönen Annerl)* s a *Kleist (Kohlhaas)* cigányasszonyában.

A *Kohlhaas*-ban szereplő cigánynő is „*Elsbeth*“; nála is megvannak a titkos családi kapcsolatok a főhőssel. A *Brentano*

¹⁾ V. ö. *Nolten*: *Der Unparteiische* I. évfolyamában 1833. 15. l. — *G. Schwab*: a *Blätter für literarische Unterhaltungen*. I. évfolyamában 1833. 87. l. etc.

²⁾ V. ö. *H. Maync*: *E Mörike*. 1913. 154. l. „Die Möglichkeit diesen Punkt zu verschweigen, erhebt den Maler Nolten zur Höhe des modernen psychologischen Romans.“ — „Die romantisch-mystischen Bestandteile sind nicht unbedingt nötig, das Beste bliebe doch, wenn sie ganz fehlten.“

cigányasszonya csak elbeszéli a tragédiát, nem vesz részt benne. A *Schuld* cigányasszonyának szerepe végzettes, vesztét okozza annak, aki kérése teljesítését megtagadta, úgy mint a „Nolten“-ban. Csakhogy ő azért átkozza meg azt az előkelő spanyol nőt, mert nem adott neki alamizsnát. A Nolten „Elsbeth“-jénél nincs ilyen, — hogy úgy mondjam — anyagi háttérű üldözésről szó. Elsbeth Noltentól szerelmet követel!

Elsbeth örült. Erős a telepathiája, titkos, mély összefüggései vannak erdőkkel, vizekkel, csillagokkal. Cigány származásánál fogva van benne valami a forró, a színes kelet vagy messze délvidékek, Italia varázsából; bizonyos értelemben Elsbeth a romantikus, távolba csalogató principiumnak, a goethei „Italienweh“-nek képviselője a regényben.

Vele szemben Ágnes, mint erdész leánya, a hűvös, északi, német erdők ölében, egy szabályosan, rendszeren lüktető polgári háztartás kereteiben növekedve fel, a nyugodt otthoniasság, a hűvös sváb erdők megnyugtató varázserejével hat. A motívum tehát jó magában véve. A hiba csak ott kezdődik, ahol Mörike maga is rabja lesz Elsbeth sötét varázshatalmának, ahol nem képes többé neki művészszóval parancsolni, ahol nem képes többé a motívumot mint epikai formát tovább fejleszteni, *s a cigányleánynak enged szerepet játszani ott, ahol szerepe nincs!* Ahol a cigányleány alakja minden szükség nélkül ráveti árnyékát az epikai fejlemények szép világosságára.

A regény átdolgozott alakjában, ahhoz képest, hogy Mörike túl volt már az első Nolten sötétségeket, rejtélyeket hajhászó hangulatán, a cigányleány alakja és szereplése is sokban javítva van. Redukálódik szerepe: elmarad a városi toronyban az éjjeliőrjelmezben való megjelenése, éppen úgy, mint megjelenése a grófnő álmában, s Nolten elfogatása előtt; s egyáltalában egész lényében nem a mystikus, szellemszerű, hanem idegbeteg mivolta van hangsúlyozva, s Noltennal és Ágnessal szemben való magatartása lehetőleg emberi alapokon magyarázva. Javítás az is, hogy Nolten első találkozása Elsbeth-tel itt sokkal részletesebb, világosabb epikai előadásban van elmondva, s Theobald a cigányleány asszonyi varázsát egy árnyalattal erősebben érzi mint az eredeti regényben.

Érdekes, hogy ahhoz a regény végén levő ügyetlen kísértetlátomáshoz Mörike tisztultabb művészi felfogása dacára is ragaszkodott. Azt nem törölte. S ezt meg lehet érteni. Meg lehet érteni, hogy Mörike, akinek képekhez erősebb viszonya volt mint fogal-

makhoz, azt a pszichológiai mély igazságot, hogy Nolten és Ágnes tartoznak tulajdonképen össze, ha már értelmes, világos pszichológiai levezetésben, epikai fejleményekben bemutatni nem tudta, legalább kép alakjában intuitive megérezte, s ezt a képet, amelynek pszichológiai igazságát biztos művészi érzékkel érezte, okvetlenül ott akarta látni a regény záradékában.

Ahogy a kép már most be van ráházva, hogy a kép mint egy vak kertészfiúnak visioja jelenik meg, hogy Mörike mintegy törekszik arra, hogy az egész jelenetnek kísérteties sötét hamva le ne töröldjék... ez nem művészi.

A fő azonban az, hogy a kép pszichológiailag megrendítően igaz. Valószínűleg ezt érezte Th. Ziegler is, amikor ezt írja: Immerhin wird der tragisch grausige Schluss durch die Gespenstergeschichte in seiner Wirkung nicht gestört und abgeschwächt, weil erst die Reflexion, die hintendrein kommt, uns das Verfehlete zum Bewussten bringt, während unsere Phantasie, wenn sie die Sache schauernd miterlebt, miterregt und erschüttert wird in allen ihren Grundfesten.“¹⁾

Különben az egész „Maler Nolten“-ra jellemző, hogy a cselekvények főmomentumai többször nem egy-egy történésben, mint Goethenél,²⁾ hanem egy-egy képben vannak adva, amely egy-egy ilyen cselekvény- és eseménysor közepébe beállítva, annak pszichológiai igazságát s igazi hangulattartalmát mintegy összefoglalásban adja. Maguk a képek mindig értékesek; az elhelyezésük, a ráma, amelyben be vannak állítva sokszor ügyetlen. Csak röviden utalok arra a várostoronyban való jelenetre, amely ráma az alvó, Ágnes képéhez, amint híven, boldogan hűtlen Theobaldjáról álmodik,³⁾ vagy arra a képre a zátonyra jutott hajóról, (amelynek piros zászlói vidáman lobognak a szélben, mintha semmi sem történt volna), amellyel Ágnes örütségében mutatott természetellenes vidámságát akarja magyarázni.⁴⁾

Igy ítélendő meg tehát a végső kísértetjelenés képe is. Ahhoz, hogy e kép „ráházja“, beállításán javítson, az egész regényt alapjában véve meg kellett volna másítani.

1) Th. Ziegler: *Studien und Studienköpfe Nr. 8. E. Mörike* 1877. 282 l.

2) Th. Jahn: „Bei Goethe bildet immer ein Ereignis die Spitze des inneren Aufbaues“ (*Goethes Dichtung und Wahrheit* 1908. 332. l.)

3) *Maler Nolten* 37. l.

4) U. o. 415. l.

Szóval nem a cigányleány-motivum rossz, hanem az, hogy Mörike nem a cigányleány epikai alakjával, hanem — a sötétségével, az árnyékával manipulál. Az, hogy a *Maler Nolten*-ban kapunk sötétségeket, amelyeket sem a dolgok természetes fejlődése és rendje nem igazol, sem művészet nem ment, amelyek alapjukat nem a regény epikai fejleményében, hanem Mörikének akkori szellem- és kísértetlátó hangulatában bírják.

Epikainak nem epikai Elsbeth alakja. Epikaiak mindig az ember létre, fejlődésére vonatkozó momentumok. Minden, ami az ember pszichológiai fejlődéséhez tartozik, legyen emberi, emberfölötti vagy emberalatti dolog. Hiszen az ember élete korszakokban sokszor érez belső kapcsolatokat az állatok, növények világával, a természeti erővel. Azonban az ilyen nem emberi erők csak annyiban lehetnek epikailag, emberileg jelentékenyek, amennyiben a vonatkozásaik az ember életére felismerhetők.¹⁾ Éppen azon kapcsolatok azonban, amelyek Elsbethet Nolten pszichológiai fejlődéséhez fűzik, nem világosak a regényben.

Megemlíti ugyan Mörike a gyermek Theobald mystifikáló hajlamát, amely szerint nemcsak valami minden dolog, hanem jelent is valamit,²⁾ elhisszük, megértjük, hogy az a titokzatos kép a padláson olyan hatalmas erővel vonzza őt; de, hogy jön Theobald ahhoz, hogy ebben a képben, abban a cigányleányban a művészet geniusát, az élete sötét rejtélyét lássa! Hogyan lehet az, hogy ez a nő Nolten festészetét a mystikus, romantikus irányfelé vezeti?!

Ugy látszik, Nolten nagybátyjának festészete s fantasztikus művésztermészete hat a felesége képén s a leányán keresztül Theobaldra. De éppen ez a hatás az, amelyről mindig szó van ugyan, de epikailag nincs kimutatva. Nem látjuk a „Nachtmensch“ sejtéseit s viszonyait a „Tagesmensch“ emberileg felfogható lelki felületére rávetítve, nem látjuk, hogyan hoznak azok ott különböző folyamatokat létre.

Érdekelne, hogy milyen érzelmekkel viseltetik a felnőtt Nolten, az ember, a „Tagesmensch“ gyermek- és ifjúkora szép megigézője iránt. Mennyiben más az érzelem, mint szerelme Ágneshez, vagy Constanze grófnőhöz? Nolten Friedrich viszonya későbbi feleségéhez, Loskinehez tisztán emberi volt.

¹⁾ V. ö. E. Weber: *Die epische Dichtung*. 29—30. l.

²⁾ *Maler Nolten*, (Maync) 288. l.

Theobaldra azonban a cigányleányban csak nagyon halványan, szinte elenyészően gyöngé mértékben hat a nő varázsa. Elsbethhez való viszonya inkább a magnetizált viszonya az igézőhöz, akivel ez a romantikus philosophia terminusa szerint egy aether-testet alkot, egy szétbonthatatlan, az állati mágnességen alapuló mysticus-physiologiai egységet.¹⁾

De ez a kapcsolat itt még sem olyan igazán szétbonthatatlan, organikus kapcsolat, mint amilyennek a magnetizáló és a magnetizált viszonyának lenni kellene. Abban a kerti jelenetben, amelyben Elsbeth Ágnes élettelen teste mellett magának követeli a festőt, Nolten egyáltalában nem úgy viselkedik, mintha Elsbeth mystikus igézete alatt állana. Elutasítja őt magától, nem akar tudni róla; most ő van fölül és Elsbeth a megalázott.

Amit most Nolten iránta érez, az tisztán emberi: egyrészt szánsálmommal látja őt ott a lábainál, másrészt elkeseredés fogja el azon átkos szerep miatt, amelyet ez a leány életében játszott. A végén azután mégis az övé lett.

Elsbeth nincs organikusán beleszöve a fejleménybe. Azokat a sugarakat, amelyek lényéből eláradnak, a regény többi személyei nem verik vissza, nem dolgozzák fel magukban, nem mutatják, hogyan törik meg bennük (Ágnesnél még leginkább látszik, hogy hogy igyekszik legyőzni magában az Elsbethtől beléje oltott kételyt és félelmet); csupa félelemből mind elnyelik, s mi nem látjuk a sugártörés játékát, s nem értjük, hogy tulajdonképen mi az, ami Elsbethben olyan félelmetes!

Idegenül áll a regényben, mert léte gyökerei nem a regény fejleményeinek organikus talajában, hanem Mörrike subjectiv hangulatában, Mörrike akkori világnézetének erősen kernerri, kísérteties és mystikus alapvonásában vannak.

Hogy a kertészfiú, Henni, visiójában Elsbeth szellemalkja a festőnek is csak árnyát ragadja el magával, mindenesetre finomabb, művészi szempontból jobb, mintha a szellem a festő élő, meleg testét tartotta volna karjaiban. Amint, hogy E. Th. A. Hoffmannál a szellemeknek s kísérteteknek az emberrel való játéka tényleg egészen az embervérig megy, pl. a *Goldener Topf*-ban, mikor Anselmus megrántja a varázsló kapuján a csengőt,²⁾ a csengetyű-

¹⁾ V. ö. Ric. Huch: *Ausbreitung und Verfall der Romantik*. 107. II. a romantikus philosophiáról.

²⁾ Hoffmanns *Werke*, *Meyers Classikerbibliothek* I. 25. 1.

zsinór óriáskígyóvá lesz, összeszorítja Anselmust annyira, hogy a szétzúzott tagok megroppanva majd szétmorzsolódnak, ereiből vér szökik ki, s a kígyó áttetsző testét pirosra festi.

Ez egy kicsit sok. Szellemek, emberfölötti démoni hatalmak hathatnak az emberi szellemre, amint csak tudnak, de embervérhez semmi közük. Embervérnek nem szabad rászökkeni a szellemek áttetsző ruhájára. A legélénkebb piros, a legmelegebb principium nem egyesülhet a legszintelenebbel s legszellemíbbel! Halljuk, amint a gyermek Erlikönig keze érintésétől felsikolt; a gyermek vérét nem szabad látnunk!

Mörikének e tekintetben nagyon finom művészi ízlése van. A nap, amely a természet fölött ragyog, „scheint ihm bis ins Geblüt, bis ins Herz hinein“,¹⁾ az éj s a szellemvilág soha sem hatol be addig. Mörike, az ember, mikor egyszer (1845-ben) eret vágatott, s lázas állapotban feküdt ágyában, éjszaka láthatott egy szellemet, s feléje sújthatott úgy, hogy az ujjai reggel egész véresek voltak;²⁾ Mörike, a költő, a szellemvilágot, a tündérvilágot távoltartja az embervértől.³⁾

Fölötte áll *Maler Nolten* a romantikus sorsdrámáknak s novel-láknak azon erős realis művészettel s finom psychológiával felépített cselekvény révén is, amely a cigányleány-motivummal parallel vezetve, bár azzal nem igazi organikus kapcsolatban, de mégis megvan, s amely *Noltent* egyrészt a *Grüner Heinrich*-hez, másrészt a *Wahlverwandtschaften*-hoz közelíti. A *Wahlverwandtschaften*-ra emlékeztet különösen a regény erős ethikai alapja. „Ideenkunstwerk“-nek, mint a *Wahlverwandtschaften*, nem nevezhető ugyan a *Maler Nolten* de mint amaz, ez is „correcturája az egész romantikus ethikának“,⁴⁾ amely a szív s a szeszély vágyait mint természeti törvényeket tiszteli. A romantikus, kísérteties elemek kedvéért a kategorikus imperativus épp oly kevéssé van elfeledve, mint a *Wahlverwandtschaften*-ban a természet-philosophiai apparatus kedvéért. Természetesen különbségek is vannak.

1) *Brautbriefe* W. Eggert Windegg 1911. 107. l., Mörikes Werke. (Maync) I. 32.

2) *Briefe*. II. 106.

3) Lásd pl. az Orplidban a tündérkirálynő, Thereile sikertelen fáradozásait Orplid királyával, lásd a szép Lau meséjét stb.

4) V. ö. O. Walzel: *Vom Geistesleben des XVIII. u. XIX. Jh.* Leipzig, 1911. 247. l, a *Wahlverwandtschaften*-ről

Goethe a tudattalan, nem normalis emberi tényezők természetes szükségyszerűségével manipulál, Mörike — azoknak sötét mivoltával. — Ottilia a természetes szükségyszerűség martirja, Ágnes a sötétségé. Goethe a problémája fölött áll; Mörike küzködik vele, Henni csakugyan kísértetet lát. A halott Ottilia csak inteni látszik Nannynak, hogy megbocsát. Goethenél a regény élményalapja (Minna Herzlieb iránti szerelme) egészen a művészi cél szolgálataiban áll. Mörikénél az élményjelentőség a művészi céltól is áldozatokat kíván.

Positiv eredményre — mint említettem már — Mörike a problémájával nem jut, csak észreveszi Nolten lényében a dissonanciát s belátja, hogy tönkre kell mennie. De a dissonanciát dissonanciának hallani, már ez is valami. És nem tudom, hogy azon szerelmi regény tiszta, mély harmoniájához, amelyet Mörike a saját menyasszonyához írott leveleiben mintegy a Maler Nolten regényének derült pendentjéül elének ad, nem tett-e valamit hozzá az, hogy a Nolten dissonanciáit hallotta!

Mint művészi élmény annyiban fontos tehát a *Maler Nolten*, mert Mörikének megmutatja, hogy a sötétség, amely az emberi lét s a mystikus szellemvilág kapcsolatát fődí, mint problema, nem neki való, s az „árnyék“ kezelésének ez a módja helytelen.

V.

Pathologikus themát választ Mörike a másik novellájában is, a *Lucie Gelmeroth*-ban, de itt tisztán emberi az a szenvedés, amely ráveti árnyát a hysterikus fiatal novellahősnő alakjára, s tisztán emberi jószág és szeretet meg is gyógyítja ismét. A *Schatz* című mese Hoffmannra és Tieckre emlékeztető rejtélyes, titokzatos momentumai, amelyek valódi személyekkel és helyekkel oly szorosan összefüggnek, hogy a végén az ember igazán nem tudja, hogy mi a mese, és mi a valóság, a *Schlimme Gräte* sötét varázsa, a *Die Hand der Jezerte* c. mesében színes, finom, keleti mesetonusban előadott bűn és bűnhődés, mind a sötét elemet színes csillogó meseköntösbe beleszöve mutatják. Érezzük, hogy mesél a költő, s a sötétség nem bántó.

A természetfölötti elemek ezekben a mesékben sohasem félelmesek, sőt legtöbbször segítenek azok a tündérek, szellemek,

törpék az embereknek, — sőt valamiképen a keresztény szellem mystikus varázsa iránt is fogékonyak.

A kék tó szép tündére, *die schöne Lau*, aki az emberek közé jön nevetni tanulni, kék tündérpalotájából sokszor fellopózkodik a kolostor udvarára és áhítatosan figyel a szent orgonahangokra.¹⁾ A kis tündér bár siet az éjszakai kartánkra társaihoz, egy pillanatig állva marad a temetőszéli *Christblume* legendás virágjánál, beleheli szent illatát s csak azután suhan tova.²⁾

A *Magier Drakone* is ért ahhoz, hogy mint a Nolten Elsbeth-je valakit magicus álomba varázsoljon, s így megölje. Csak-hogy ő egy kis mesebeli hercegnőt öl meg így, és pedig hét vízi nympa parancsára, akik a kis hercegnőt tündérkarukba fel akarják venni. És milyen könnyű, leheltekönnyű varázsszerrel öli meg: varázsos gyermekmesékkel és csókkal, amelyek újra és újra meg-hozzák a hercegnő szemére a magikus álmot, addig, amíg csak végképen el nem alszik.

„Also sang in Zaubertönen
Süss der Magier Drakone
Zu der lieblichen Prinzessin.
Und zuweilen im Gesange
Neiget er der Lippen Milde
Zu dem feuchten Rosenmunde,
Zu den hyazintheblauen
Schon in Schlaf gesenkten Augen
Der betörten Jungfrau hin...“³⁾

Könnyű ez az álom, s tündérkönnyű ez a halál! Nem zavar a mystikus, elmosódó homályosság, amikor a formában, az elő-adásmódban van meg, sőt éppen ez az, ami Mörike lyrájának legszebb darabjaiban éppen a fővarázs.⁴⁾

A lyrai költemények közül egynehány, de különösen az idyllek s a kis humoros rajzok Mörikének mindinkább az egészséges, a derült, a világos irány felé haladó fejlődését mutatják. Mesterien van beleszöve egy sötét szál az *Erynnan an Sappho* c. költemény derült görög milieujébe, s az „árnyék“ kezelésében elért fejlődés tetőpontját mutatja a *Mozart*-novella.

¹⁾ *Das stuttgarter Hutzelmännlein*. Krauss: *Mörikes Werke*. VI. 132. I. 1906.

²⁾ *Auf eine Christblume*, *Mörikes Werke* (Maync) I. 118.

³⁾ *Vom Sieben-Nixen Chor*. u. o. 129.

⁴⁾ Különösen az *Orplid* mesejáték egyes részei.

„Das Eigenartige ist hier — mondja A. Biese¹⁾ — wie Mörike der seinen Helden auf der Höhe seiner Kunst, in voller Lebensfreudigkeit darstellt, dennoch die Ahnung von des Künstlers nahem Ende dunkel, unheimlich fühlen lässt.“

Mozart feleségével Prágába, a *Don Juan* első előadására utazik, s közbe egy grófi családnál, ahol éppen a leányuk eljegyzését ünneplik, egy feledhetetlen estét tölt. Vacsora után Mozart több darabját elő is adja. Egyszerre kioltja a gyertyákat, s a sötétben félelmesen hangzanak fel ujjai alól a *Don Juan* nagyszerű záró motívumai, amelyeknek komponálása közben a művészt — mint ő maga elmeséli — hirtelen oly erős halálsejtelem ragadta meg, hogy még azon éjjel a partitúrának majdnem valamennyi hiányzó részletét megírja, nehogy egy idegen keze fejezze be legnagyobb szerű munkáját. Mozart játszik. „Wie von entlegenen Sternkreisen fallen die Töne aus silbernen Posaunen, eiskalt, Mark und Seele durchschneidend herunter durch die blaue Nacht.“²⁾ Ezekből az akkordokból egy egész légió félelmes szellem repül elő, amelyek a finaléban azután teljes erővel tombolnak.

Ennek a jelenetnek félős, szellemlátó hangulatában van valami a *Nolten* sötétségéből. Csakkogy itt mégis egészen más. Hiszen ezeket a félelmes hatalmakat maga a művész idézte fel sötét birodalmukból, s mindjárt bele is parancsolta a hangok tiszta, erős formáiba, s a művészet ezen kristálytiszta tartóján keresztül mégsem igazán félelmesek. Hiszen a szellemeknek egész ijesztő tombolása csak a tudatos művészi kompozíció egy része, csak egy szerencsésen megoldott feladat! A Mozart és Mörike kettős művészereje itt fényesen úrrá lett a sötét elemen.

Még egyszer felcsendül halkan a novellában a halálsejtelem. Mikor ugyanis Mozart s felesége másnap reggel elutaztak, Eugenia, a menyasszony, — aki az egész társaságból legmegértőbb hallgatója volt Mozart művészetének — végig megy a frissen takarított vendégszobán, s elborulva áll meg a zongora előtt. Eszébe jut, amit Mozart felesége az uráról beszélt, felidézi azt a benyomást, amit Mozart reá tett, s nem képes a gondolattól szabadulni, hogy ez a fizikailag oly gyenge művész, aki sem életében, sem művészetében korlátokat ismerni nem akar, „gewiss schnell in seiner

1) *Deutsche Literaturgeschichte*. II. Bd. München. 1909. 675. 1.

2) *Mozarts Reise*. Mörikes *Werke* (Krauss) VI. 299. 1.

eigenen Glut verzehren muss, da er den Überfluss den er verströmt, in der Wahrheit nicht ertrage.“¹⁾)

Egy zongorán maradt dalfüzetet akar visszatenni a helyére, amikor abból az egyik lap kiesik; éppen az, amelyiken egy szomorú népdal, egy dalformába öntött „memento mori“ tűnik a szemébe. „In einer Stimmung, wie die ihrige — írja Mörike, aki most már nagyon jól tudja, hogy hogyan kell ilyen rejtélyes összatalozásokat elbírálni — wird der natürliche Zufall leicht zum Orakel, es entfallen ihr heisse Tränen...“

Az egész novella alapeleme azonban a világosság. (Nagyon derült már az a mód, ahogyan Mozart — bevádolva a kertésztől, hogy Eugenia féltett narancsaiból egyet letépett — a grófi család rabja, majd vendége lesz.) — Mozart művészete s reményei tetőpontján áll, a grófi kastély is ünnepi örömben van.

Az árnyék itt csak szelid, múlt árnyék, amelynek sötét hangulatához bizonyos kis külső momentumoknak is hozzá kell segíteni. A *Don Juan* hangjainál az eloltott gyertyák! Eugeniának ki kell válni övéinek a kertben derülten csevegő társaságából, a zöld függönyökkel félig besötétített szobában meg kell a zongora előtt állni, s véletlenül éppen arra a szomorú kis dalra akadni, hogy igazán könyekig jusson.

Odalent, a napfényben csillogó kertben, ez az emlékezés Mozarthra csak egy, az arcán könnyen átsuhanó árny lett volna...

Az árnyék itt csak diszító elem, csak az, ami az árnyék a relief vagy a triglyphonok mélyedéseiben, de épp úgy hozzá is tartozik az egész művészmunka lényegéhez, mint amaz.

* * *

A fejlődés mindig a világosság felé halad. Novalis is fejlődése tetőpontját így jelzi Schlegel Karolinának: „Ich bin dem Mittag so nahe, dass die Schatten die Grösse der Gegenstände haben, und also die Bildungen meiner Phantasie so ziemlich der wirklichen Welt entsprechen.“²⁾)

Minél több világosság után törekszik minden leibnizi monas és minden egészséges művészyeniség!

¹⁾ *Mozart*. 304. l.

²⁾ Novalis Gedichte (Reclam) Einleitung 13. l.